

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

**MƏDƏNİYYƏTLƏRİN
QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNDƏ
YUNESKO-nun ROLU**

BAKI – "Beynəlxalqkitab" – 2014

Redaktor:

Nizami Cəfərov
*filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor, AMEA-nın müxbir üzvü,
Milli Məclisin deputatı*

Rəyçi:

Aydın Mirzəzadə
*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Milli Məclisin deputatı*

Gülzar İbrahimova
siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru

S.A.Əhədova. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrində
YUNESKO-nun rolu. Bakı: "**Beynəlxalqkitab**", 2014, 80 səh.

ISBN 978-9952-457-20-9

Təqdim olunan əsərdə YUNESKO-nun fəaliyyətinin mühüm sahəsini təşkil edən beynəlxalq mədəni hüquqlar sisteminin, mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi siyasət işıqlandırılır, bu sahədə dünyada qazanılmış təcrübə ümumiləşdirilir, mövcud problemlər təhlil olunur. Kitab beynəlxalq münasibətlər, mədəni əlaqələr, beynəlxalq hüquq sahəsində çalışan mütəxəssislər, müəllim və tələbələr, geniş oxucu kütləsi üçün faydalı ola bilər.

*Dünyada beynəlxalq təşkilatlar çoxdur.
Onlar müxtəlif sahələrə dair məsələlərlə
məşğuldur. Amma YUNESKO-nun özəlliyi
ondadır ki, bu təşkilat bütün dünya üçün
hər zaman aktual olan təhsil, elm,
mədəniyyət kimi sahələri diqqətdə saxlayır.*

Mehriban Əliyeva

© Sevdə Əliyeva, 2014

GİRİŞ

Müasir dünyamızın mədəni inkişafının əsas səciyyəvi xüsusiyyəti bir tərəfdən mədəniyyətin qloballaşması, digər tərəfdən isə qloballaşmanın eyniləşdirici meyillərinə qarşı milli mədəniyyətlərin müqavimət gücünün artmasıdır. Belə şəraitdə bəşəriyyət qlobal mədəni eyniləşmə təhlükəsinə qarşı kollektiv səylərin artırılması zəruriliyini getdikcə daha aydın dərk etməyə başlayır. Aydındır ki, mədəni qloballaşmanın çağırışlarına ayrı-ayrılıqda adekvat cavab vermək, milli mədəniyyətləri unifikasiyalaşma perspektivindən təkbaşına qorumaq mümkün deyildir. Belə şəraitdə mədəniyyət sahəsində qlobal proseslərin idarə edilməsini öz üzərinə götürən, milli mədəniyyətləri onların neqativ təsirindən qorumaq üçün ümumi prinsip və mexanizmlər təklif edə biləcək, eyni zamanda dünya birliyinin mandatına söykənən universal quruma ehtiyac daha da artır.

İntensiv qloballaşma prosesləri, genişlənməkdə olan siyasi, iqtisadi, mədəni inteqrasiya ilə səciyyələnən müasir dünyamız xalqların milli-mədəni özünəməxsusluğunu, unikal tarixi ənənələrinin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi problemini daha da aktualaşdırır. Qloballaşma şəraitində dünyanın bütün xalqları üçün ümumi olan mədəniyyət təşəkkül tapmağa başlayır. Eyni zamanda qloballaşma dünyanın bütün xalqlarının etnomədəni hüquqlarına, onların maddi

və mənəvi irsinin öyrənilməsinə və mühafizəsinə ciddi diqqət yönəltməyi tələb edir. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı çulğalanması və təsiri, onların dialoqu heç bir halda xalqların öz tarixi köklərindən uzaqlaşmasına zəmin yaratmamalıdır.

Xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsinin, mədəniyyətlərin dialoqunun əsas vasitələrindən biri də beynəlxalq və milli səviyyədə mədəni hüquqların daha möhkəm təmin olunmasıdır. Hamı tərəfindən qəbul edilmiş mədəni hüquq normalarının təmin edilməsi və müdafiəsi hazırda beynəlxalq birliyin əsas vəzifələrindən birinə çevrilməkdədir.

Bu gün dünyada müxtəlif dini-mədəni xüsusiyyətlərə, tarixi təcrübəyə əsaslanan bir çox sabit mədəni sistemlər mövcuddur. Belə şəraitdə mədəniyyətlər arasında istər-istəməz qarşılıqlı anlaşma problemi yaranır, çünki onlar arasındakı fərqlər bir çox hallarda təkcə əməkdaşlığa deyil, həm də münaqişələrə gətirib çıxarır.

Qloballaşma şəraitində mədəni hüquqların, mədəni müxtəlifliyin və mədəni özünəməxsusluğun qorunması, mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı daha da mühüm və kəskin xarakter almağa başlayır. Bu məsələlər beynəlxalq təşkilatların rolunu və məsuliyyətini daha da artırır.

Müasir dünya siyasətinin ən mühüm meyillərindən birini beynəlxalq hökumətlərarası, qeyri-hökumət təşkilatlarının sayının sürətlə artması təşkil edir. XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindən indiyədək onların sayı 1 mindən təqribən 5 minə qədər artmışdır [23, cild 5]. Bu artımı bir tərəfdən çox-tərəfli institutların rolunun təbii olaraq artması ilə əlaqələndirmək,

digər tərəfdən bunu qlobal idarəetmə mexanizmləri yaratmaq yolu ilə qloballaşan dünyada dövlətlərin öz təsir dairələrinin kiçilməsini kompensasiya etmək cəhdləri ilə də izah etmək mümkündür. Bəzi ekspertlərin fikrincə, qlobalizasiya beynəlxalq idarəetmə problemini aktuallaşdırır və dövlətin tənzimləyici gücünü azaldır. Bunun özü də beynəlxalq təşkilatların mədəni müxtəliflik və mədəniyyətlərarası dialoqda getdikcə artmaqda olan rolunu şərtləndirir. Bu gün dünyada müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsində beynəlxalq təşkilatlar – BMT, Avropa Şurası, ATƏT, İKT, YUNESKO, İSESKO və b. mühüm rol oynayırlar.

Qlobal mədəni proseslərin idarə edilməsi ilə bağlı səlahiyyətlər BMT tərəfindən faktik və hüquqi olaraq onun profil strukturu olan YUNESKO-ya həvalə edildiyindən dünya mədəniyyətlərinin inkişafı yolunda ortaya çıxan problemlərin həllində bu təşkilatın siyasi rolu danılmazdır. Təşkilat özünün bir sıra sənədlərində, xüsusən 2001-ci ildə qəbul etdiyi mədəni müxtəliflik haqqında ümumi bəyannaməsində əks olunmuş baza prinsiplərə, o cümlədən mədəni müxtəliflik və mədəniyyətlərin bərabərliyi prinsipinə münasibətdə qlobal konsensusa əsaslanaraq mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrin vahid standartlarını işləyib hazırlamağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Bir sıra obyektiv və subyektiv amillər istisna olmaqla bu gün YUNESKO-nun fəaliyyəti bütün dünyada mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına və dialoquna, beynəlxalq mədəni hüquqlar sisteminin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir. Bu istiqad

mətdə son dövrlərdə beynəlxalq mədəni proseslərdə özünü göstərən müsbət meyillər, mədəniyyətin hər bir insan üçün və bütövlükdə bəşəriyyət üçün taleyüklü əhəmiyyət kəsb edən amilə çevrilməsi həm də YUNESKO-nun məqsədyönlü səylərinin nəticəsidir.

Təqdim olunan əsərdə YUNESKO-nun fəaliyyətinin mühüm sahəsini təşkil edən beynəlxalq mədəni hüquqlar sisteminin, mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi siyasət işıqlandırılır, bu sahədə dünyada qazanılmış təcrübə ümumiləşdirilir, mövcud problemlər təhlil olunur. Kitab beynəlxalq münasibətlər, mədəni əlaqələr, beynəlxalq hüquq sahəsində çalışan mütəxəssislər, müəllim və tələbələr, geniş oxucu kütləsi üçün faydalı ola bilər.

I FƏSİL

YUNESKO-nun BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ HÜQUQ SİSTEMİNİN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ FƏALİYYƏTİ

Globalizasiya proseslərinin sürətləndiyi şəraitdə mədəni hüquqların təmin edilməsi, digər mədəniyyətlərə hörmət, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi bəşəriyyətinin inkişafının zəruri elementlərindən birini təşkil edir. Mədəniyyət təkcə hər hansı bir insanın deyil, həm də ayrı-ayrı sosial qrupların həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilməkdədir. Ona görə də mədəni hüquqlar insan və kollektiv hüquqların mühüm tərkib hissəsi kimi beynəlxalq hüququn əsas diqqət yetirdiyi məsələlərdən biridir.

İnsan hüquqlarının tərkib hissəsi olan mədəni hüquq normaları beynəlxalq hüququn tərkib hissəsi olmaqla, həm də xarici siyasət sferasına daxil edilmişdir. Onlara hörmət edilməsi isə ümumilikdə beynəlxalq ictimaiyyətin vəzifəsinə çevrilmişdir.

Mədəni hüquqlar bir sıra beynəlxalq hüquqi aktlarda, YUNESKO-nun konvensiya və sənədlərində, tövsiyələrində öz əksini tapsa da, bu məsələ beynəlxalq hüquqda hələ də araşdırma tələb edən məsələlərdəndir. Mədəni hüquqlar di-

gər insan hüquq və azadlıqları ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquq normalarında konkret xalqın mədəni hüquqları, xüsusən mədəni irsin, mədəni özünəməxsusluğun qorunmasına, mədəni inkişafına aid hüquqlar bir sıra hallarda kollektiv hüquqlar, xalqların hüquqları kimi nəzərdən keçirilir.

Mədəni hüquqlar dedikdə, birinci növbədə ayrı-ayrı şəxslər və qruplar üçün ümumi olan və onların kollektiv özünəməxsusluğunu formalaşdıran və müəyyən edən mədəni dəyərlər nəzərdə tutulur. Daim inkişaf edən və genişlənən mədəni hüquqlar artıq milli dövlət çərçivələrini aşaraq, qloballaşma və integrasiya proseslərinin təsiri ilə universal əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Mədəni hüquq digər insanlar tərəfindən həmin şəxslərin və qrupların mədəni hüquqlarına hörmət, başqa cür olmaq hüququnu özündə ehtiva edir. Mədəni hüquqlar hökmən müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların nümayəndələrinin heç də eyni dəyərlərə malik olmasını tələb etmir. Əlbəttə, insanlar bir sıra ümumi (bəşəri) dəyərlərə malik ola bilərlər, ancaq tarixin və sosial təşkilatın formalaşması prosesinin nəticəsi olaraq mədəniyyətlər bir-birindən fərqli olduqları kimi bu mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan insanlar da müxtəlifdir.

Əsasən fərdi xarakter daşıyan siyasi və mülki hüquqlardan fərqli olaraq, mədəni hüquqlar həm fərdi, həm də kollektiv ifadə və realizə formalarına malikdirlər.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948-ci il), (12-civə 27 maddələr), Mülki və Siyasi, Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) (27-ci maddə), İqtisadi, Sosial,

Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) (25-ci maddə) insan hüquqları sahəsində əsas beynəlxalq sənədlər hesab olunur [9].

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 22-ci maddəsi hər bir insanın öz ləyaqətini qoruyub saxlamaq, şəxsiyyətini azad inkişaf etdirmək üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara malik olduğunu təsbit edir. Həmin Bəyannamənin 27-ci maddəsi hər bir insanın cəmiyyətin mədəni həyatında azad iştirak etmək hüququnu təsdiq edir: “Hər bir şəxsin cəmiyyətin mədəni həyatında azad iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək, onun nəticələrindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər bir insan müəllifi olduğu elmi, ədəbi və bədii əsərlərin nəticəsi olan və onun mənəvi, maddi maraqlarının müdafiəsi hüququna malikdir. Üzv dövlətlər elmi və mədəni nailiyyətlərin qorunmasını, inkişafını və yayılmasını nəzərdə tutan hüquqların tam həyata keçirilməsi, eləcə də elmi tədqiqatlar və yaradıcı fəaliyyət üçün zəruri olan azadlıqlara hörmət etməyi öhdəliklərinə götürürlər”.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 4-cü bəndi bilavasitə beynəlxalq mədəni və elmi əməkdaşlığa aiddir: “Bu paktıda iştirak edən dövlətlər elmi və mədəni sahələrdə beynəlxalq təmasların və əməkdaşlığın təşviqi və inkişafından irəli gələn fayda qəbul edirlər”.

İqtisadi Sosial və Mədəni Hüquqlara aid Beynəlxalq Paktın (Azərbaycan Respublikası 21 iyul 1992-ci ildə qoşulub) 15-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, paktı qəbul

etmiş dövlətlər hər bir insanın cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmək, elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların əməli tətbiqindən istifadə etmək, müəllifi olduğu istənilən elmi, əbədi və ədəbi əsərləri əlaqədar yaranan mənəvi və maddi maraqların müdafiəsindən istifadə etmək hüququnu tanıyırlar. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində göstərilir ki, etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub insanlara onların daxil olduğu qrupun digər üzvləri ilə birgə öz mədəniyyətindən istifadə etməyi, dininə sitayiş etmək və onun ayinlərini yerinə yetirməyi, həmçinin öz doğma dilindən istifadə etməyi qadağan etmək olmaz.

Beləliklə, adı çəkilən beynəlxalq normativ sənədlərin bu maddələri insan hüquqları arasında mədəni hüququn xüsusi yer tutduğunu təsdiq edir. Lakin mədəni hüquq sahəsində tanınmış ekspert M.Beykin qeyd etdiyi kimi, bu müddəalar çox məhdud istiqamətdə öz ifadəsini tapmışlar, ona görə də “mədəniyyət” anlayışı bu maddələrdə çox məhdud mənada başa düşülür [18, 126-143].

“Hüquqlar nəsli” adlanan konsepsiyaya görə mədəni hüquq “ikinci nəsil” hüquqlar sırasına daxil edilir. “Birinci nəsil” hüquqlara isə insan hüquqları sahəsində mövcud olan əksər beynəlxalq normativ sənədlərin əsas məğzini təşkil edən mülki və siyasi hüquqlar daxildir (yaşamaq hüququ, ədaləti məhkəmə, quldarlıqdan imtina, işgəncələrin qadağan edilməsi və s.). “İkinci nəsil” hüquqlar Beynəlxalq İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Paktında göstərilmiş hüquqlardır (çalışmaq, sosial təminat, təhsil, mənzil və s. hüquqlar).

Mütləq xarakter daşıyan və dərhal təmin edilməli olan mülki və siyasi hüquqlardan fərqli olaraq, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar, əksinə, dərhal təmin edilməsi tələb olunmayan hüquqlara aiddir.

Mülki və siyasi hüquqların xarakterik xüsusiyyətləri ondadır ki, onların təmin edilməsi dövlətin müdaxiləsi olmadan həyata keçirilir. Sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar isə əksinə, dövlətin fəal müdaxiləsinin və bu hüquqların təmin edilməsi üçün zəruri şərtlərin yaradılmasını tələb edir [20, 279].

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüququn inkişafını nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, mədəni hüquqlar həm ümumdünya, həm də regional səviyyədə qəbul edilmiş sənədlərdə elan edilmişdir. Artıq qeyd edildiyi kimi, ümumdünya səviyyəsində bu hüquqlar ÜDİHB-nin 22 və 27-ci maddəsində və İSMHBP-in 15-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Regional səviyyədə isə mədəni hüquqlara dair maddələr İnsan Hüquq və Azadlıqlarına Dair Avropa Konvensiyasında, Mədəniyyət Haqqında Avropa Konvensiyasında (Azərbaycan 1997-ci ildə qoşulub), İnsan Hüquq və Azadlıqlarına Dair Amerika Bəyannaməsində, İnsan və Xalqların Hüquqlarına Dair Afrika Xartiyasında, Mədəniyyət Sahəsində Meksika Bəyannaməsində mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində və dövlət siyasətində də mədəni hüquqların təminatı, mədəni müxtəlifliyin qorunması və dəstəklənməsi öz əksini geniş tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası irqi ayrı-seçkiliyin və ksenofobianın bütün – dini, etnik, irqi formalarını qadağan edir. Hər bir vətəndaş bərabər mədəni

hüquqlara, o cümlədən ölkənin mədəni həyatında bərabər iştirak etmək, mədəni irsindən bərabər istifadə etmək hüququna malikdir. Konstitusiyanın 40-cı maddəsində mədəniyyət hüququ təsbit edilmişdir. Bu maddəyə görə, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ, tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmaq, ona qayğı göstərmək, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq vəzifəsi mövcuddur. Konstitusiyanın 51-ci maddəsi isə yaradıcılıq azadlığını, dövlətin ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verməsini müəyyən edir [5]. Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” Qanunun 8-ci maddəsində (mədəni özünəməxsusluq hüququ”) deyilir ki, hər kəsin özünün milli-mədəni özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, mənəvi, estetik və digər dəyərləri sərbəst seçmək hüququ vardır. Dövlət şəxsin mədəni özünəməxsusluq hüququna təminat verir. Həmin qanunda mədəni birliklərin hüquqlarının hüquqi təhlükəsizliyini təmin olunmasına dair bir çox maddələr var [14].

Mədəni hüquqların məzmunu bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən YUNESKO-nun işləyib hazırladığı normativ aktlarda şərh edilmiş və müəyyənləşdirilmişdir. Nəticədə mədəni hüquqların reyestri daha da genişlənmiş, əsas prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir: bir və ya bir neçə mədəniyyəti seçmək (və ya mənimsəmək) və onu sərbəst ifadə etmək; mədəniyyətə əlçatarlıq hüququ; mədəniyyətin nemətlərindən istifadə etmək, o cümlədən bu nemətləri qorumaq; hüququ, mədəniyyətin inkişafına töhfə vermək hüququ; mə-

dəni demokratiyanın təşəkkülünə dəstək verilməsi məqsədlərində bərabər imkanlar və ayrı-seçkiliyin olmaması; yayılma vasitələrinin və informasiyanın əlçatarlığı hüququ; mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq hüququ [41, 13-14].

İsveçrədə yerləşən Friburq Universitetinin Etika və İnsan Hüququ Sahəsində Fənlərarası Tədqiqatlar İnstitutu İnsan Hüquq və Əsas Azadlıqlarına dair Avropa Konvensiyasına mədəni hüquqlara dair protokolunun layihəsinin hazırlamışdır. Layihədə əsas mədəni hüquqlar aşağıdakı formada müəyyənləşdirilir: öz dəyərlərinə və mədəni ənənələrinə hörmət və ifadə edilmə hüququ; mədəni fəaliyyətlə məşğul olmaq, sərbəst seçdiyi dildə danışmaq hüququ; sərbəst şəkildə mədəni birliklərə qoşulmaq hüququ, bəşəriyyətin ümumi irsini təşkil edən mədəniyyətlərin bütün spektrləri ilə maneəsiz tanış olmaq hüququ; insan hüquqları isə tanış olmaq və onları əldə rəhbər tutaraq mədəniyyətin yaradılmasında iştirak etmək hüququ [33, 273-274].

1995-ci ilin martında həmin Friburq şəhərində YUNESKO, Avropa Şurası, İsveçrənin YUNESKO işləri üzrə Milli Komissiyası və yuxarıda adı çəkilən İnstitutun birgə təşkil etdikləri müşavirədə ekspertlər Mədəni hüquqlara dair Bəyannamənin ilkin layihəsini hazırlayaraq təqdim etmişlər. Bu zaman onlar belə məntiqdən çıxış edirdilər ki, mədəni hüquqlara dair çoxsaylı sənədlər əvəzinə “mədəni hüquqların məntiqini və insan hüquqlarının mədəni aspektlərini əks etdirən” ümumi sənədin əhəmiyyəti daha böyükdür. Ümumi şəkildə layihədə hüquqların siyahısını aşağıdakı prinsiplər təşkil edirdi: mədəni özünəməxsusluğa hörmət; mədəni

cəmiyyətlərlə təmas; mədəni həyatda iştirak; təhsil və təlim; informasiyaya, mədəni irsə sərbəst yol imkanı; tədqiqatın, yaradıcı fəaliyyətin intellektual mülkiyyətin qorunması; mədəni siyasətdə iştirak [33, 274-275].

Nəhayət, uzunmüddətli əməkdaşlığın nəticəsi olaraq 7 may 2007-ci ildə Mədəni hüquqlara dair Friburq Bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Bəyannamənin preambulasında göstərilir ki, mədəni hüquqların pozulması insanlar arasında münafişələrin yaranmasına, münasibətlərin gərginləşməsinə gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində zorakılığın, müharibə və terrorun əsas səbəbidir.

Göründüyü kimi, bu prinsiplər müəyyənləşdirilərkən insanın fərdi azadlığı məsələsi əsas götürülmüşdür. Bu gün Qərbdə milli problemlərin həllinin özünəməxsus forması kimi ölkə daxilində dövlətin köməyi ilə kiçik etnik qrupların mədəni xüsusiyyətlərinin və ənənələrinin qorunması məqsədi güdən multikulturalizm siyasəti geniş təşviq edilir. Lakin bu siyasət müxtəlif mədəniyyətlərə öz aralarında bərabər rəqabət aparmağa imkanı yaradılmasını, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin ictimai həyatda bərabər iştirakını nəzərdə tutan siyasətin müdafiə edənlərin kəskin tənqidi ilə üzləşir. Bu ideyanın tərəfdarlarının nəzərinizə, mədəni identiklik müasir cəmiyyətdə fərdin həyatını nizamlayan icbari sərəncam və göstərişlər əsasında deyil, onun sərbəst mədəni seçimi əsasında formalaşmalıdır. Onlar mədəniyyətlər və qruplar arasındakı süni sərhədlərin saxlanılmasına qarşı demokratik, eqlitar siyasəti tətbiq etməyə çağırırlar. Bu siyasət həm dövlətin müdaxiləsi vasitəsi

ilə azlıqların mədəniyyətinin qoruyub saxlanılmasını, həm də mədəniyyətlərarası dialoq və ünsiyyət prosesində insanların demokratik iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur: Beləliklə, mədəniyyətdə demokratiya - başqalarının seçim azadlığını pozmadan insanın bu və ya digər mədəniyyəti azad seçmək hüququ kimi başa düşülməlidir.

Mədəni azlıqların ənənəvi həyat tərzinin süni şəkildə saxlanılmasını (konservasiyasını) nəzərdə tutan multikulturalizmə qarşı cəmiyyətin mədəni həyatında bərabər iştirak hüququ verən demokratiya. Heç kimi onun şəxsi razılığı olmadan bu və ya digər mədəniyyətə sahib olmasına məcbur etmək olmaz. İstənilən mədəniyyət fərdə zorla qəbul etdirilməklə deyil, onun sərbəst seçimi nəticəsində öz mövcudluğunu qoruya bilər [46, 14-15]. Beləliklə, millətlərin öz milli müqəddəratını təyin etməsi hüququ, hər kəsin öz milli identikliyinə azad, sərbəst müəyyənləşdirmək hüququ məhz demokratik dövlətdə üzvü vəhdətini tapır.

Mədəni bərabərlik həm müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərliyini, həm də insanların mədəni həyatda bərabər iştirakını, mədəni dəyərlərdən bərabər faydalanmasını özündə ehtiva edir. Mədəni bərabərliyi quru şüarlarla deyil, hər bir insana öz milli identikliyinə sərbəst seçmək hüququ verən hüquqi vasitələrlə təmin etmək olar. Hər kəs hansı mədəniyyətə mənsub olmasını özü seçməlidir. Lakin bu seçimi etmək üçün, insanın bütün mədəniyyətlərlə təmasa girmək imkanı, hüquqi dillə desək, "mədəniyyət hüququ" olmalıdır [39, 210].

1993-cü ildə Vyanada insan hüquqlarına dair Ümumdünya konfransında qəbul edilmiş Fəaliyyət Bəyannaməsi və Proqramında milli, regional və beynəlxalq səviyyədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tanınmasını təmin etmək üçün razılaşdırılmış səylərin zəruriliyi qeyd olunmuşdur [25]. Konfrans təkidlə bütün dövlətləri yerli xalqların cəmiyyətin bütün aspektlərində, o cümlədən onlar üçün maraq kəsb edən məsələlərdə tam və azad iştirakını təmin etməyə çağırırdı.

Beynəlxalq mədəni hüquq sisteminin təşəkkül tapmasında və inkişafında YUNESKO xüsusi rol oynayır. Öz nizamnamə səlahiyyətlərindən və etik missiyasından çıxış edərək bu beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərdiyi müddətdə onun səlahiyyətlərini əhatə edən bir sıra normativ aktlar işləyib hazırlamışdır.

Nizamnaməsində öz əksini tapmış ideal və prinsiplərə uyğun olaraq YUNESKO mədəni hüquqların və beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının həyata keçirilməsində xüsusi missiyaya malikdir. 1950-ci ildə nəşr edilmiş “Azadlıq və mədəniyyət” adlı topluda BİHB-in altı mədəni aspekti haqqında fikirlər (mədəniyyət-insan hüququ, müasir dünyada təhsil hüququ, məlumat azadlığı, yaradıcılıq hüququ, ədəbi və bədii yaradıcılıq azadlığı, elmi fəaliyyət azadlığı) ümumiləşdirilmiş və bu da mədəni hüquqlar haqqında yeni normativ aktların hazırlanmasına yeni impuls vermişdir. Bu normaların bəziləri “sərt hüquqlar” (konvensiya və razılaşmalar), bəziləri isə “yumşaq hüquqlar” (bəyannamə və tövsiyələr) kimi səciyyələndirilir. Onların əksəriyyəti mədəniyyət sahəsində

dövlətlərin həyata keçirməli olduqları tədbirləri nəzərdə tutsa da, insanların və xalqların hüquqları haqqında normaları da özündə ehtiva edirlər.

1960-cı ildə qəbul edilmiş Təhsil Sahəsində Ayrı-seçkiliyə Qarşı Mübarizə Haqqında Konvensiya YUNESKO-nun ilk normativ aktlarından biridir və onun məqsədi təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsindən ibarətdir. Burada təhsil sahəsində bərabər imkanların və münasibətlərin təmin edilməsi üçün dövlətlər qarşısında konkret tövsiyələr öz əksini tapmışdır. Təhsil hüququ təşkilatın məramnaməsində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, orada bütün insanlara təhsil almaq üçün tam və bərabər imkanlar yaradılması əsas ideal kimi bəyan edilmişdir [15, 23]. Təhsil hüququ 1990-cı ildə Tailandın Comtyen şəhərində keçirilmiş təhsil üzrə Ümumdünya konfransının “Hamı üçün təhsil haqqında Ümumdünya Bəyannaməsinə”də də bir daha təsdiq edilmişdir (maddə 1).

İrqi və irqi xurafat haqqında 1978-ci il Bəyannaməsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, bütün insanlar və insan qrupları bir-birlərindən fərqlənmək, özlərinə bu cür baxmaq və belə sayılmaq hüququna malikdirlər. Lakin həyat formalarının müxtəlifliyi və fərqlənmək hüququ heç bir şəraitdə irsi xurafat üçün bəhanə ola bilməz; onlar nə hüquqi, nə də faktiki baxımdan hər hansı bir ayrı-seçkilik praktikasına bəraət, yaxud irqçiliyin ən ifrat forması olan aparteid siyasəti üçün əsas ola bilməzlər. Mənşə eyniliyi insanların müxtəlif həyat tərzini sürmək imkanına mane olmur; o, həmçinin nə mədəniyyətlərin, mühitin, tarixlərin müxtəlifliyinə əsaslanan fərqlərin mövcudluğunu, nə də mədəni özünəməxsusluğu qoru-

yub saxlamaq hüququnu istisna etmir. Sənəd dünyanın bütün xalqlarının onların ən yüksək intellektual, texniki, sosial, iqtisadi, mədəni səviyyəyə çatmaqlarına imkan verən qabiliyyətlərə malik olduqlarına bir daha təsdiq edərək xalqların nailiyyətlərindəki fərqlərin müstəsna olaraq coğrafi, tarixi, siyasi, iqtisadi, sosial mədəni amillərlə bağlayır. Bəyannamə tərəqqi vasitələrindən bərabər istifadəni milli və dünya səviyyəsində, sivilizasiya və mədəni dəyərlərə hörmət mühitində şəxsiyyətin və kollektivin çiçəklənməsini qəbul edir [11].

İnsanların, sosial, milli qrupların cəmiyyətin mədəni inkişafında iştirak hüququnun həyata keçirilməsi sahəsində də YUNESKO bir sıra normativ aktlar işləyib hazırlamışdır. 26 noyabr 1976-cı il tarixli “Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında Tövsiyələr”də qeyd olunur ki, “mümkün qədər daha çox insanların və assosiasiyaların maksimum müxtəlif və sərbəst seçilmiş mədəni tədbirlərdə iştirakı əsas insani dəyərlərin və şəxsiyyətin ləyaqətinin tərəqqisi üçün zəruridir”, “geniş xalq kütlələrinin mədəni dəyərlərə təmas tapmaq imkanı ilə təmin etməyin təkə onların mədəni nemətlərdən bəhrələnmələrinə deyil, həmçinin bütün mədəni həyatda və mədəni inkişaf prosesində fəal iştirak etmələrinə imkan verən zəruri iqtisadi şəraitin yaradılması sayəsində mümkündür” [10, 342].

Tövsiyədə qeyd edildiyi kimi, mədəni həyatda iştirak etmə şəxsiyyətin, onun ləyaqət və dəyərinin təsdiqini, həmçinin BMT nizamnaməsində, insan hüquqları haqqında beynəlxalq paktlarda elan edildiyi şəkildə əsas azadlıqların və insan hüquqlarının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur, vur-

ğulanır ki, bütün forma və təzahürlərində təcavüz siyasəti, müstəmləkəçilik, yeni müstəmləkəçilik, faşizm və irqçilik, həmçinin digər amillər şəxsiyyətin mədəni inkişafına əngəl törədir [10, 344].

Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın və beynəlxalq mədəni hüququnun əsas müddəaları YUNESKO-un eqidası ilə 1982-ci ildə Meksika şəhərində keçirilmiş “Mədəniyyət sahəsində siyasətə dair” beynəlxalq konfransın qəbul etdiyi Bəyannamədə də inkişaf etdirilmişdir. Bəyannamədə belə bir ümid ifadə olunurdu ki, “son nəticədə bəşəriyyət vahid mədəni və mənəvi məqsədlərə gələcəkdir”. Bəyannamədə mədəniyyət sahəsində həyata keçiriləcək siyasətin əsas prinsipləri öz əksini tapmışdır ki, bunlar arasında mədəni müxtəlifliyin və mədəni özünəməxsusluğun qorunması prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunurdu ki, mədəni özünəməxsusluq insanın hərtərəfli inkişaf imkanlarını genişləndirən, hər bir xalqı, hər bir qrupu səfərbər edən və onları keçmişdən güc almağa, mədəniyyətlərin öz xarakterinə uyğun elementlərini mənimsəməyə və bununla özünüyaratmaq prosesini davam etdirməyə sövq edən qiymətsiz sərvətdir.

Deklarasiyada göstərildiyi kimi, hər bir xalq məhz öz ənənələri və ifadə formaları vasitəsilə bütün dünyaya özünü təsdiq etdirir. Bəyannamədə mədəni özünəməxsusluğun və mədəni müxtəlifliyin bir-biri ilə qırılmaz qarşılıqlı əlaqəsi vurğulanır və qeyd olunur ki, müxtəlif ənənələrin çiyin-çiyinə mövcud olduğu yerdə müxtəliflik mədəni özünəməxsusluğun əsasını təşkil edir” [27; 22].

Bu kontekstdə dil hüquqları və mədəni özünəməxsusluğa hörmətin inkişafına kömək sahəsində YUNESKO-nun

fəaliyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. Mədəni müxtəliflik dedikdə ayrı-ayrı qrupların və cəmiyyətlərin mədəniyyətinin öz ifadəsini tapdığı müxtəlif yollar nəzərdə tutulur. Mədəni özünüifadə fərdlərin, qrupların, cəmiyyətlərin yaradıcılığının nəticəsi olan, mədəni mahiyyətə malik olan özünü ifadədir. Mədəni müxtəliflik ancaq insan hüquqları və əsas azadlıqları, o cümlədən fərdlərin mədəni özünüifadəni seçmək imkanı kimi hüquq və azadlıqlar təmin olunarsa, qoruna və təşviq oluna bilər. Mədəni müxtəlifliyə və mədəni hüquqlara dair YUNESKO tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlər, xüsusən Mədəni müxtəlifliyə dair 2001-ci il Ümumdünya Bəyannaməsi, Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair 2005-ci il Konvensiyası bu baxımdan mühüm rol oynayır.

2005-ci il Konvensiyası mədəni müxtəlifliyin bəşəriyyətin müəyyən edici xüsusiyyəti olduğunu, onun irsini formalaşdırdığını və hamının rifahı üçün qorunub saxlanılmalı və bəslənilməli olduğunu, insanlar və millətlərin davamlı inkişafı üçün hərəkətverici qüvvə olduğunu təsdiqləyərək, beynəlxalq sənədlərdə elan edilmiş insan hüquqları və əsas azadlıqlarının tam realizəsi üçün onun əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmişdir. Konvensiya mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair ümumi prinsipləri, tərəflərin hüquq və öhdəliklərini müəyyənləşdirmiş, tövsiyələr irəli sürmüşdür [12]. İspaniyanın Barselona şəhərində Pen-Kulbun təşkil etdiyi dil hüquqları üzrə beynəlxalq konfransda qəbul edilmiş “Dil hüquqları Ümumi Bəyannaməsi (1996) bütün dilləri kollektiv özünəməxsusluğun ifadəsi kimi, bütün dil icmalarını isə mədəni yaradıcılığın bütün formalarında öz

dilindən istifadə, onun qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək” sahəsində bərabər hüquqlara malik olduğunu qəbul etmişdir.

Ümumdünya mədəni irsinin qorunması və saxlanması beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın, YUNESKO-nun əsas vəzifələrindən biridir. Milli və beynəlxalq mədəni dəyərlərin müdafiəsinə görə məsuliyyət məsələsi bir sıra beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Bu sırada birinci növbədə “Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyasını (1954-cü il) və ona əlavə edilmiş Protokolu xüsusi qeyd etmək lazımdır [16, 259-284].

Azərbaycan Respublikasının 21 aprel 1993-cü ildə qoşulduğu bu Konvensiyada mənəvi dəyərlərin tərfi, onların qorunması, mədəni dəyərlərə hörmət, silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin müdafiəsi ilə bağlı həyata keçirilməli tədbirlər öz əksini tapmışdır. Konvensiyada qeyd olunduğu kimi, hər bir xalq dünya mədəniyyətinə öz töhfəsini verdiyi üçün onların hər birinin mədəniyyətinə vurulan ziyan bütün bəşəriyyətin mədəni irsinə vurulan ziyandır. Mədəni irsin qorunması dünyanın bütün xalqları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu irsin beynəlxalq müdafiəsinin təmin edilməsi vacibdir [27, 259-260].

Universal dəyərlərə malik mədəni və təbiət obyektlərinin qorunmasına, beynəlxalq və mülki münaqişələr zamanı daşınan və daşınmaz mədəni irsin qorunmasına dair dövlətlərin öhdəliklərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə bir sıra konvensiyalar qəbul olunmuşdur.

1970-ci ildə “Mədəni dəyərlərin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və onlara mülkiyyət hüqu-

qunun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında” Konvensiya (Azərbaycan Respublikası 30 sentyabr 1997-ci ildə qoşulub), 1972-ci ildə isə “Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında” Konvensiya (Azərbaycan Respublikası 6 dekabr 1993-cü ildə qoşulub) qəbul edilmişdir [16, 284-301]. Son dövrlərdə həmçinin YUNESKO tərəfindən sualtı mədəni irsin qorunması haqqında Konvensiyada işlənib hazırlanmışdır.

Bu konvensiyalar universal dəyərə malik mədəni və təbii obyektlərin beynəlxalq və milli səviyyədə mühafizəsini nəzərdə tutur. Konvensiyalara uyğun olaraq dövlətlər daşınmaz və daşınmaz mədəni irsin qeyri-qanuni dövriyyəsinin qarşısını almağı və ümumdünya əhəmiyyəti kəsb edən obyektlərin və abidələrin mühafizəsində, idarə edilməsində əməkdaşlıq etməyi öz öhdələrinə götürüblər. Adı çəkilən birinci konvensiyada mədəni sərvətlərin mühafizəsinin səmərəli olması üçün onun istər milli, istərsə də beynəlxalq miqyasda təşkil olunmalı olduğu və dövlətlər arasında sıx əməkdaşlıq tələb etdiyi vurğulanır və hər dövlətin onun ərazisindəki mədəni dəyərlərdən ibarət sərvəti oğurlanmaq, gizli qazıntı və ölkədən qanunsuz çıxarılmaq təhlükəsindən mühazirə etməyə borcu olduğu, bu təhlükələrin qarşısını almaq üçün istər öz mədəni sərvəti, istərsə də bütün xalqların mədəni sərvəti üçün daha yüksək əxlaqi öhdəlik hissi ilə aşılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Konvensiyanın 1-ci maddəsində mədəni dəyərin 15 bənddən ibarət təsnifatı da verilmişdir [16, 259-260]. Ümumdünya mədəni və təbii irsinin

mühafizəsi haqqında Konvensiyada (16 noyabr 1972-ci il) mədəni və təbii irsin tərifləri verilmiş, hər hansı mədəni və təbii irsin korlanması və ya yoxa çıxması dünyanın bütün xalqlarının sərvətlərin fəlakətli surətdə yoxsullaşması kimi qəbul edildiyi vurğulanmışdır.

Bu konvensiyalarda nəzərdə tutulmuş prinsiplərin həyata tiliyini təmin etmək məqsədi ilə YUNESKO 1950-ci illərin ortalarından başlayaraq xüsusi tövsiyələrin hazırlanması ilə məşğul olur. İndiyədək 15-dən çox belə tövsiyə qəbul olunmuşdur: Arxeoloji qazıntıların beynəlxalq nizamlanma prinsiplərini müəyyən edən tövsiyə (15 dekabr 1956-cı il); Muzeylərin kütləviliyin təmin etmək üçün daha təsirli tədbirlərə aid tövsiyə (14 dekabr 1960-cı il); Mənzərələrin və yerlərin gözəlliyinin və xarakterinin qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (11 dekabr 1962-ci il); Mədəni dəyərlərin qanunsuz aparılması, gətirilməsi və mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında tövsiyə (19 noyabr 1964-cü il); İctimai və özəl işlərin aparılması nəticəsində təhlükəyə məruz qalan mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (19 noyabr 1968-ci il); Milli planda mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında tövsiyə (16 noyabr 1972-ci il); Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il), Mədəni dəyərlərin beynəlxalq mübadiləsi haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il); Tarixi ansambların qorunub saxlanması və müasir rolu haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il); Daşınar mədəni dəyərlərin mühafizəsi haqqında tövsiyə (18 no-

yabr 1978-ci il); Yaradıcı işçilərin vəziyyəti haqqında tövsiyə (27 oktyabr 1980-ci il); Hərəkət edən təsvirlərin mühafizəsi və qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (27 oktyabr 1980-ci il); Qeyri-maddi irsin qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya (2003-cü il); Mədəni özünüifadənin müxtəlif formalarının qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya (2005-ci il). Hazırda Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaların hamısına qoşulmuşdur.

1989-cu ildə YUNESKO “Folklorun qorunub saxlanması haqqında” tövsiyə qəbul etmişdir. Tövsiyədə göstərilir ki, folklor bəşəriyyətin ümumi irsinin tərkib hissəsi, müxtəlif xalqların və sosial qrupların yaxınlaşmasının və onların mədəni özünəməxsusluğunun təsdiqinin mühüm vasitəsidir. Dövlətlərə öz ərazilərində həmin tövsiyələrdə əksini tapmış prinsip və tədbirlərin həyata keçirmələri üçün qanunverici və digər tədbirləri həyata keçirmələri məqsədilə çağırışlar öz əksini tapmışdır [16, 496].

Lakin bu məqsədlərdə yalnız xalqlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, bilik və informasiyadan azad istifadə etmə və mübadilə şəraitində çatmaq mümkündür. Hələ 1950-ci ildə İtaliyanın Florensiya şəhərində imzalanmış “Təhsil, elm və mədəniyyət xarakterli materialların idxalı (ölkəyə gətirilməsi) haqqında” sazişdə belə bir fikir vurğulanmışdı ki, ideya və biliklərin sərbəst mübadiləsinin və bütövlükdə sivilizasiyaların istifadə etdikləri müxtəlif özünüifadə formalarının ən geniş şəkildə yayılması intellektual tərəqqinin və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın vacib şərti olmaqla bütün dünyada sülhün qorunmasına imkan yaradır

[16, 241]. Saziş bağlayan dövlətlər maarif, elmi və mədəni xarakterli materialların azad yayılması, həmçinin buna mane olan istənilən məhdudiyyətlərin ləğvi və ya azaldılması üçün birgə səylər göstərəcəklərini öz öhdələrinə götürmüşdülər. Sonrakı dövrlərdə bu prinsiplərin inkişafını özündə əks etdirən bir sıra tövsiyələr, o cümlədən Müəllif hüququ haqqında 1952-ci il Ümumdünya Konvensiyası (1971-ci ildə düzəlişlər edilmişdir), Rəsmi nəşrlərlə mübadilə haqqında 1958-ci il Konvensiyası, Elmi-tədqiqat işçilərinin statusu haqqında 1974-cü il tövsiyəsi, Yaradıcı işçilərin vəziyyəti haqqında 1980-ci il tövsiyəsi, Ali məktəblərin müəllim kadrlarının statusu haqqında 1997-ci il tövsiyəsi qəbul edilmişdir. Bu və YUNESKO-nun qəbul etdiyi digər aktlar elmi işçilərin, yaradıcı insanları mədəni hüquqlarının inkişafına, maraq və mənafeələrinin qorunmasına kömək edən beynəlxalq hüquqi baza yaradır [32; 12].

Milli azlıqların mədəni hüquqlarının təminatı həm mədəni hüquqların, həm də “çoxmədəniyyətli sistemlərin” inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azlıqların mədəni hüquqlarının təmin edilməsi birinci növbədə onlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsini nəzərdə tutur. Milli və sosial azlıqlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlı müddəalar insan hüquqlarına dair beynəlxalq pakt və bəyannamələrdə, regional müqavilə və sazişlərdə təsbit edilmişdir.

Milli azlıqların mədəni hüquqları milli və ya etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqlarına dair 1992-ci il Bəyannaməsində öz geniş əksini tapmışdır. Sə-

nədə görə milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin milli, etnik, mədəni, dini, dil mövcudluğunun qorunub saxlanması öz mədəni sərvətlərdən istifadə etmək, dininə sitayiş etmək və dini ayinlərin icra etmək, ictimai və şəxsi həyatda öz dilindən istifadə etmək və s. Bəyannamə milli azlıqların digər hüquqları ilə yanaşı adı çəkilən mədəni hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində dövlətlər qarşısında konkret öhdəliklər qoymuşdur.

Azlıqların, o cümlədən milli azlıqların mədəni hüquqları ilə bağlı məsələlər Avropa Şurasının 1995-ci ildə qəbul etdiyi Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında, 1992-ci il Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında Avropa Xartiyasında da təsbit edilmişdir.

Çərçivə Konvensiyasında milli azlıqların və onlara mənsub şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlığın mühüm sahəsi kimi qeyd olunmuşdur. İfadə olunma xüsusiyyətlərinə görə həmin hüquq və azadlıqlar əsas etibarilə digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərlə eynilik təşkil edir [9, 213-219].

Milli azlıqların mədəni hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı müddəalar MDB-nin 1992-ci il Minsk Konvensiyasında da mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində milli azlıqların mədəni hüquqları beynəlxalq hüquq normalarına tam uyğun olaraq təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən hər kəsin öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ, eləcə də heç kəsin milli mən-

subiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilmək kimi hüquqi imperativ norma təsbit edilmişdir.

Konstitusiyanın ana dilindən istifadə hüququnu nəzərdə tutan 45-ci maddəsinə görə hər kəsin ana dilindən istifadə etmək, istədiyi dildə tərbiyə almaq və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Son dövrlərdə mədəni hüquqların inkişafı sahəsində dünya səviyyəsində müəyyən uğurlar əldə edilsə də bu hüquqların məzmunu və mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı problemlər hələ də qalmaqdadır. Mədəni hüquqlar həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən insan hüququnun kifayət qədər işlənmiş kateqoriyalarındandır. Yalnız 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq YUNESKO bu sahədə müəyyən addımlar atmağa başlamış, mədəni hüquqlar haqqında bəyannamənin layihəsini hazırlamaq üçün işçi qrupu yaradılmışdır.

1997-ci ilin sentyabrında təqdim olunmuş layihədə mədəni hüquqların tanınması və həyata keçirilməsi, demokratik cəmiyyətlərdə mədəni özünəməxsusluğun inkişafı və müxtəlif mədəniyyətlərin ifadə olunması, mədəniyyətlərarası dialoqun təşviq olunması üçün mühüm amil hesab edilmişdir.

1998-ci ildə İsveçin Stokholm şəhərində keçirilmiş “İnkişaf naminə mədəniyyət sahəsində siyasət üzrə” Beynəlxalq konfransın da əsas məramı mədəni hüquqların daha da inkişaf etdirilməsi ilə bağlı sözlərin birləşdirilməsi olmuşdur. Konfransda qəbul edilmiş fəaliyyət planında vurğulanırdı ki,

mədəni həyatın əlçatarlığı və onda iştirak bütün cəmiyyətlərdə insanın əsas hüquqlarındandır və hökumətlər Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci maddəsinə uyğun olaraq bu hüququn tam həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmalıdırlar. Konfransda mədəni hüquqlara dair mövcud aktların qiymətləndirilməsi yolu ilə mədəni hüquqların siyahısını tərtib etmək zəruriliyi də qeyd olunurdu [42].

Mədəni hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, ən mühüm vəzifələrdən biri də mədəni hüquqların və onunla əlaqədar hüquqi aktların həyata keçirilməsinin təmin olunmasıdır. Bu sırada birinci növbədə mədəni hüquqların pozulmasına görə cinayət məsuliyyətinin artırılması, müvafiq beynəlxalq proseduraların təkmilləşdirilməsi durur. YUNESKO-nun mədəniyyət və inkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyası bu istiqamətdə mühüm işlər həyata keçirir. Komissiya bir neçə dəfə insanların, icmaların mədəni hüquqlarının pozulması hallarının artmasından öz narahatlığını bildirmiş, beynəlxalq birliyin mədəni hüquqların müdafiəsi sahəsində daha təsirli addımlar atmasının zəruriliyini vurğulamışdır [38, 282-284]. Bu məqsədlə YUNESKO tərəfindən bir neçə prosedur və institusional mexanizmlər hazırlanmışdır. Ancaq bütün səylərə baxmayaraq insanların mədəni hüquqlarının pozulmasına görə beynəlxalq birlik tərəfindən indiyədək məcbureddici hüququ sənəd qəbul edilməmiş və qəza mexanizmi müəyyənləşdirilməmişdir. Mədəni hüquqların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi işi yalnız o zaman səmərə verə bilər ki, insanlar və qruplar onlardan faydalana bilsinlər. YUNESKO da daxil olmaqla beynəlxalq birliyin qəbul

etdiyi fəaliyyət plan və proqramlarında mədəni hüquqlara əməl edilməsi və həyata keçirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Məqsəd mədəni hüquqların daha yaxşı təmin olunması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə bütün ölkələrdə demokratikləşməni sürətləndirmək, mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqu genişləndirmək, mədəni plüralizmi və mədəni özünəməxsusluğu möhkəmləndirmək üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib məsələdir.

Son dövrlərdə imkansız və sosial cəhətdən zəif qruplardan olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasına da xüsusi diqqət yetirilir. YUNESKO-nun "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında Konvensiyası (14 dekabr 1960-cı il) və tövsiyələri [16, 49-54, 116-120] azlıqları və ayrı-ayrı şəxslərin təhsil hüququnun müdafiəsini nəzərdə tutur. Bu aktların həyata keçirilməsi həm təhsil sahəsində ayrı-seçkilik hallarının aradan qaldırılmasına, həm də digər mədəni hüquqların təmin edilməsinə şərait yaradır. Konvensiyanın həyata keçirilməsinə YUNESKO-nun İcraiyyə Şurasının təhsil sahəsində konvensiya və tövsiyələr üzrə Komitəsi nəzarət edir. Komitə YUNESKO-nun nəzarətində olan bütün sahələrdə – mədəniyyət, elm, təhsil sahəsində baş verən insan hüquqlarının pozulması hallarına baxmaq səlahiyyətinə malikdir və bununla o, istənilən ölkədə mədəni hüquqların qorunmasına birbaşa təsir göstərir.

İndiki və gələcək nəsillərin mədəni hüquqlarının müdafiəsinin zəruriliyi həmçinin YUNESKO-nun 1997-ci ildə qəbul etdiyi "İndiki nəsillərin gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyəti haqqında" Bəyannaməsində də öz əksini tapmışdır.

Sənədin 2-ci bəndində qeyd olunur ki, insan hüququna və əsas azadlıqlara lazımi diqqət yetirməklə yanaşı gələcək və indiki nəsillərin öz siyasi, iqtisadi və sosial sistemlərinə münasibətdə tam sərbəst seçimlərin etmək və öz mədəni və dini müxtəlifliklərini qorumaq imkanına malik olmalarını təmin etmək üçün bütün səyləri göstərmək zəruridir.

Bu gün beynəlxalq birlik qarşısında mədəni hüquqların daha güclü təminatı vəzifəsi durur. Bunun üçün müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının daha da möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, mədəni hüquqların pozulmasına, xüsusən etnik təmizləmələr nəticəsində ayrı-ayrı xalqların hüquqların kütləvi pozulmasına görə cəzanın labüdlüyünü təmin edən normaların yerinə yetirilməsi üçün beynəlxalq proseduralara yenidən baxılması zəruriliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarının 20%-ni işğal edildiyi, əhalisinin etnik təmizləməyə məruz qaldığı Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Dünyanın ayrı-ayrı regionlarında baş vermiş münaqişələr nəticəsində müxtəlif xalqlara məxsus insanların mədəni hüquqlarının kobud şəkildə pozulması ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə bir neçə dəfə sənəd qəbul etməyə cəhdlər göstərsə də, o cümlədən Avropa mədəniyyət xartiyasının qəbul edilməsi ideyası ortaya atılsa da, hələlik beynəlxalq birlik bu sahədə əməli nəticələrə nail ola bilməmişdir.

Genişlənməkdə olan qlobalizasiya prosesi mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqələrinin daha da zənginləşməsinə, onlar arasında qarşılıqlı asılılığın möhkəmlənməsinə təsir göstərməklə yanaşı, bir sıra hallarda mədəni müxtəlifliyə və mədə-

ni plüralizmə də mənfi təsir göstərir, mədəniyyətlərin eyniləşməsi təhlükəsini artırır. Qloballaşmanın aspektlərinin mədəniyyətin gələcək inkişaf perspektivlərinə təsiri hələ də tam müəyyənləşdirilməsə də, demokratiya, insan hüquq və azadlıqları üçün böyük nəticələrə gətirib çıxaracağı şübhəsizdir. Buna görə də ən yaxın gələcəkdə mədəni hüquqların daha da möhkəmləndirilməsi, ədalət, insan hüququ, demokratiya, mədəni inkişaf kimi ümumi dəyərlərə hörmət, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması, mədəni müxtəlifliyin və mədəni irsin qorunması istiqamətində həqiqi səylərin artırılması bütün bəşəriyyətin başlıca məqsədləri olaraq qalacaqdır.

II FƏSİL

YUNESKO-nun MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI, MİLLİ MƏDƏNİYYƏTLƏRƏ DƏSTƏK SİYASƏTİ

Getdikcə sürətlənməkdə olan qloballaşma açıq-aşkar pozitiv potensialına baxmayaraq milli mədəniyyətlər üçün ciddi təhlükələr yaradır. Qlobal proseslər insanlara siyasi, iqtisadi və mənəvi sahələrdə mövcud olan ən yüksək nailiyyətlərdən istifadə etmək üçün əlverişli imkanlar yaratmaqla bərabər, iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş mədəniyyətlərin milli özünəməxsusluğunu, eləcə də bütövlükdə dünyanın mədəni müxtəlifliyini təhlükə altına alır. Belə şəraitdə YUNESKO öz fəaliyyətində mədəni müxtəlifliyinin qorunub saxlanılmasına, bütün dünyada mədəni plüralizmin və mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş beynəlxalq kollektiv səylərinin qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir.

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə təşkilatı – YUNESKO-nun məramnaməsində bir tərəfdən əqli fəaliyyətin bütün sahələrində xalqların əməkdaşlığı, təhsil, elm, mədəniyyət sahələrində işləyən insanların beynəlxalq mübadiləsi, həmçinin nəşrlərin, incəsənət əsərlərinin,

mədəni nailiyyətlərin mübadiləsinin təşviqinin zəruriliyi vurğulanırsa, digər tərəfdən üzv dövlətlərin siyasi müstəqilliyinin, mədəniyyətinin və təhsil sisteminin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanmasını təmin etmək üçün bu təşkilat dövlətlərin daxili kompetensiyasına aid olan işlərə hər hansı müdaxilədən imtina edir.

Bu dialektik mövqeyini YUNESKO fəaliyyətinin bütün dövrlərində qorumağa çalışmışdır. Bəs YUNESKO bir-biri ilə əks olan iki meyil: fəal beynəlxalq əməkdaşlıq və mədəniyyət sahəsində qloballaşmaya qarşı müqavimət meyilləri arasında balans necə nail olur? Birinci növbədə, normalar yaradılması yolu ilə: öz mövcudluğu dövründə YUNESKO çərçivəsində mədəniyyət sahəsində onlarla beynəlxalq sənəd hazırlanmışdır. Digər tərəfdən, YUNESKO-nun uğurlu fəaliyyətinin əsas amillərindən biri onun fəaliyyətində üzv ölkələrin milli maraqlarının nəzərə alınması, dövlətlərin siyasi maraqlarının fəvqündə durması əyaniliyin və aşkarlığın təmin olunmasıdır.

Əlbəttə, YUNESKO hamının qəbul edə biləcəyi universal mexanizmlərə və vasitələrə malik deyildir və belə bir mövqedən çıxış edir ki, hər bir ölkə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün öz imkanlarından çıxış edərək və mədəni-tarixi ənənələrinə söykənərək müvafiq strategiyasını işləyib hazırlamalı və həyata keçirməlidir. YUNESKO öz metodoloji, təşkilatı və təşviqedicisi rolunu plüralist dünya düzəninə nail olmaq üçün milli hökumətlərə öz tövsiyə və mexanizmlərini təklif etməkdə görünür.

YUNESKO son dövrlərdə bu istiqamətdə müəyyən pozitiv təcrübə qazanmışdır. Xüsusən təşkilatın latent etnik və

dini münaqişələrin aradan qaldırılması məqsədilə istifadə etdiyi priventiv tədbirlər, onun ekspert imkanları münaqişədən sonrakı cəmiyyətlərdə plüralist modelin yaradılması baxımından çox faydalıdır. Məsələn, Avropada ən qanlı münaqişələrdən olan keçmiş Yuqoslaviya ərazisindəki münaqişədən sonra YUNESKO-nun mədəni fərqləri qoruyub saxlamaqla mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığı təmin etmək üçün atdığı addımlar təqdirə layiqdir.

Dünyanı mədəniyyətlərin qarşıdurmasından, eləcə də qloballaşmanın onları eyniləşdirmək təsirindən qorumaq üçün YUNESKO çoxçalarlılığın vəhdətinə əsaslanan universal beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipini təklif etmişdir. Bu, idealda mədəniyyətlərarası ünsiyyətin əsas baza elementi ola biləcək mədəni tolerantlıq prinsipidir. Tolerantlıq bütün dövlətlər tərəfindən bəşəriyyətin taleyi üçün məsuliyyət daşıdıqlarını dərk etmələri və bunun üçün dar milli maraqların fəvqündə dayanmaq bacarığını nümayiş etdirməyi, mədəni fərqlərə hörmət etməklə fəaliyyətlərində universal dəyərlərə istinad etmələrini nəzərdə tutur. Tolerantlıq müxtəlifliyin mütərəqqi rolunun qəbul edilməsi ilə məhdudlaşmır, o həm də dövlət və cəmiyyət səviyyəsində başqa mədəniyyətlərə dözümlülük hissinin tərbiyə edilməsini, ictimai davranış stereotiplərinin aradan qaldırılmasını, siyasi təfəkkürdə dəyişikliklər tələb edir.

1982-ci ildə qəbul edilmiş Mədəniyyət sahəsində siyasətə dair Meksika bəyannaməsi yeni şəraitdə mədəniyyət siyasətini müəyyənləşdirən bir sıra prinsipləri özündə əks etdirdi. Bəyannamədə xüsusi olaraq qeyd olunurdu ki, “hər

bir mədəniyyət təkrarolunmaz və əvəzolunmaz dəyərlər məcmusudur” və “bütün mədəniyyətlər bəşəriyyətin ümumi irsinin hissələrini təşkil edirlər” [27; 22, maddə 1-4].

1980-ci illərin sonlarından başlayaraq YUNESKO BMT-nin beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq sahəsində xüsusi mandatına uyğun olaraq mədəniyyət sahəsində global proseslər və onların yaratdığı risklərin proqnozlaşdırılması ilə bağlı informasiyanın toplanması, ümumiləşdirilməsi və müqayisəli təhlili üzrə çoxtərəfli iş həyata keçirir. Təşkilatın o zamankı sədri Fredriko Moyorun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən təşəbbüslərdən biri də Mədəniyyət və inkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyasının yaradılması oldu (Komissiyaya BMT-nin keçmiş Baş katibi Peres de Kuelyar başçılıq etdiyindən, o, “Kuelyarın komissiyası” adını almışdır – S.Ə.). 1998-ci ildə Komissiya tərəfindən mədəniyyətə dair YUNESKO-nun ilk ümumdünya məruzəsi nəşr edildi. Bu unikal nəşrdə dünya mədəniyyətində baş verən əsas meyillər səciyyələndirilmiş, mədəniyyətlə inkişaf, mədəniyyətlə müasir dünya prosesləri arasında sıx əlaqənin olması təsdiq edilmişdir. Sənəddə həmçinin milli hökumətlərə öz daxili strategiyalarında ənənəvi mədəniyyətləri və mədəni plüralizm məsələlərini nəzərə almaq tövsiyə edilmişdir. Həmin ilin aprelində YUNESKO-nun himayəsi altında Stokholm şəhərində inkişaf naminə mədəni siyasətə dair ilk hökumətlərarası Konfrans keçirildi. Konfransda qloballaşan bazar və informasiya məkanı şəraitində müasir mədəniyyətlərin inkişaf problemləri müəyyənləşdirilmiş və geniş təhlil edilmişdir [35].

1999-cu ilin noyabrında keçirilmiş YUNESKO-nun Baş Konfransının 30-cu sessiyasında təşkilatın qloballaşma şəraitində mədəni müxtəlifliyin inkişaf etdirilməsi üçün məqsədyönlü fəaliyyətini nəzərdə tutan qətnamə qəbul edildi [45].

Stokholm konfransı YUNESKO-nun praktikasında iki ildən bir keçirilən, qloballaşma dövründə dünya mədəniyyətlərinin inkişaf problemlərinə həsr edilən üzv dövlətləri mədəniyyət nazirlərinin dəyirmi masalarının keçirilməsinin əsasını qoydu. Bu tədbirlərin ən mühüm nəticələrindən biri göstərilən problemin kompleks araşdırılmasına dair Beynəlxalq ekspertlər qrupunun yaradılması olmuşdur. 2000-ci ildə qrupun hazırladığı xüsusi məruzədə qloballaşmanın milli mədəniyyətlərə təsiri məsələsi təhlil olunmuşdur. Etiraf olunmuşdur ki, mədəni təyinətli mal və xidmətlərin qloballaşması və kommersiyalaşması mədəniyyətə neqativ təsir göstərməyə başlayır, onlar getdikcə xalis mədəni dəyərlərini itirərək qlobal istehsal və bazar amilinə çevrilirlər [21, 6].

Belə nəticəyə gəlinmişdi ki, mədəni sahənin kommersiyalaşdırılması bütövlükdə bəşəriyyətin maddi və qeyri-maddi mədəni irsinin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Lakin mədəni məhsulların qlobal bazarının formalaşması prosesinin labüdlüyünü nəzərə alaraq ekspertlər iqtisadi cəhətdən geri qalmış ölkələrdə istehsal olunan mədəniyyət məhsullarını dünya bazarına yol tapması imkanlarının genişləndirilməsi məsələlərinə diqqəti cəlb etmişlər.

Bununla da YUNESKO özünün uzunmüddətli imperativlərindən biri kimi mədəni malların və xidmətlərin dünya bazarına bərabər yol tapması, eləcə də geridə qalmış ölkələ-

rin inkişaf etmiş ölkələrin kütləvi mədəniyyət məhsulunun əsas idxalçısına çevrilməsinin qarşısının alınması və ya məhdudlaşdırılmasını müəyyənləşdirmişdir. Əslində bunun özü də mədəni müxtəlifliyin qorunmasının, dünyanın monomədəni modelinin qarşısının alınmasının bir cəhdi sayılmışdır. Sənəddən irəli gələn nəticələrdən biri də dünya inkişafının birqütblü modelinin mədəniyyətləri marginallaşdırılması prosesini gücləndirməsi haqqında nəticədir. Doğrudan da, zəif, lokal mədəniyyətlər bir sıra hallarda xarici mədəni təcavüzə qeyri-adekvat reaksiya verərək bəzən özləri millətlərarası və dinlərarası münaqişələrə səbəb olurlar.

Stokholm konfransı və Beynəlxalq ekspertlər qrupunun məruzələrində əks olunmuş müddəə və tövsiyələr YUNESKO-nun Baş Konfransının 2001-ci ilin noyabrında keçirilmiş 31-ci sessiyasında yekdilliklə qəbul olunmuş "Mədəni müxtəliflik" haqqında Bəyannaməsinin əsasını təşkil etmişdir [26].

Yeri gəlmişkən, Bəyannamənin preambulasından bəlli olur ki, bu sənəd qloballaşmaya münasibətdə kompromis yanaşmanın məhsuludur. Belə ki, sənəddə mədəni qloballaşma birmənalı olmayan və ziddiyyətli hadisə kimi qiymətləndirilir və göstərilir ki, qlobal proseslər idarə olunan xarakter alarsa, onlar mədəni müxtəliflik üçün təhlükə yaratmayacaqdır, dünya mədəniyyətləri arasında yaradıcı qarşılıqlı əlaqə və dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün münbit şərait yaradacaqdır [26, 1].

Bəyannamədə qeyd olunur ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişafı sayəsində qloballaşma mədəni müxtəlifliyə təhlükə yaratsa da, mədəniyyətlər

və sivilizasiyalar arasında yeni dialoq üçün şərait yaradır... Mədəni müxtəliflik yenilik və yaradıcılıq mənbəyi olmaqla bəşəriyyətin ümumi sərvətidir və indiki və gələcək nəsillərin maraqları üçün qəbul edilməli və möhkəmləndirilməlidir. Bunu nəzərə alaraq YUNESKO bütün bəşəriyyəti mədəni plüralizmə keçməyə çağırır və göstərirdi ki, “demokratiya ilə qırılmaz əlaqədə olan mədəni plüralizm cəmiyyətin həyat mənbəyi olan yaradıcı qabiliyyətlərin çiçəklənməsi, mədəni mübadilələr üçün əlverişli mühit yaradır”.

Bəyannamə dünya birliyinin ilk dəfə olaraq qloballaşmanın planetin mədəni müxtəlifliyinə yaratdığı çağırışlara qarşı səylərini birləşdirmək üçün cəmiyyətin ortaya qoyduğu, əhəmiyyətinə görə unikal hesab edilə biləcək beynəlxalq sənəddir. Bəyannamə qəbul edildikdən sonra BMT 2001-ci ili mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq ili elan etmişdir. Bəyannamənin prinsipləri YUNESKO-nun 2005-ci ildə Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair Konvensiyasının əsasını təşkil etmişdir.

Konvensiyanın əsas məqsədi “mədəni özünümüdafiə müxtəlifliyini qorumaq və təşviq etmək”, “mədəniyyətlərin qarşılıqlı səmərəli tərzdə çiçəklənməsi və sərbəst fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq”, “mədəniyyətlərarası hörmət və sülh mədəniyyətinin rifahı naminə bütün dünyada geniş və tarazlı mədəni mübadiləni təmin etmək üçün mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq etmək”, “xalqlar arasında mənəvi körpülərin qurulması ruhunda mədəni əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədilə mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyəti dəstəkləmək”,

“mədəni özünüifadə müxtəlifliyinə hörməti təşviq etmək və yerli və beynəlxalq səviyyədə onun dəyəri haqqında məlumatlılığı artırmaq” və s. ibarətdir [12].

Konvensiyada qeyd olunduğu kimi, mədəni müxtəliflik ancaq insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, dövlətlərin suveren hüquqlarının tanınması, bütün mədəniyyətlərin ləyaqətə malik olması, beynəlxalq həmrəylik və əməkdaşlıq, inkişafın iqtisadi və mədəni aspektlərinin tamlığı, dayanıqlı inkişaf, bərabər imkan, azadlıq və tarazlıq prinsiplərinə əməl olunduğu təqdirdə qoruna və təşviq oluna bilər [12, 33].

Yeri gəlmişkən Konvensiyanın bir çox müddəaları bir sıra dövlətlər tərəfindən heç də birmənalı qarşılanmamış, ABŞ və İsrail həmin sənədin qəbul edilməsi əleyhinə çıxış etmişlər. Diskussiya nəticəsində YUNESKO milli mədəniyyətlərin gələcək taleyini nəzərə alaraq sənədin 18 bəndinə uyğun olaraq mədəni müxtəliflik üzrə Beynəlxalq Fond təsis etmişdir. Bu qərarın effektivliyi mənasında dünya mətbuatında bir çox tənqidi rəylər də öz əksini tapmışdır.

20 dekabr 2002-ci ildə BMT-nin Baş Məclisinin qəbul etdiyi A/57/249 sayılı qətnamə ilə 21 may – Dialoq və inkişaf naminə Ümumdünya mədəni müxtəliflik günü elan edilmiş, mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılması üçün beynəlxalq və milli səylərin birləşdirilməsi naminə Bəyannamənin müddəalarının bütün beynəlxalq birlik üçün prioritet olduğunu təsdiq etmişdir [8].

Mədəni müxtəliflik haqqında Bəyannamənin həyata keçirilməsi üzrə YUNESKO-nun fəaliyyət Planı Birləşmiş Millətlərin proqramı kimi qəbul edilmiş, mədəni müxtə-

lifliyin möhkəmləndirilməsi üzrə onun əlaqələndirilməsi də məhz bu təşkilata tapşırılmışdır [13].

Fəaliyyət planında beynəlxalq, regional və milli səviyyədə dünya mədəniyyətlərinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə imkan verən norma, prinsip və metodların hazırlanması, beynəlxalq bilik mübadilələrinin təşviqi, mədəni hüquqların genişləndirilməsi, bəşəriyyətin dil irsinin müxtəlifliyinin qorunması üçün mümkün qədər çox sayda dildə ideyaların özünü ifadə etmək, yaradıcılığı və yayılmasına dəstək kimi məqsədlər öz əksini tapmışdır. Planda kiberməkanda dil müxtəlifliyinin genişləndirilməsi, qlobal informasiya şəbəkəsində informasiya əlçatırılığının təmin edilməsi, bu məqsədlə yeni texnologiyalar əldə etmək, onları mənimsəmək, yerli mədəni məhsulların rəqəmsal formatda yayılmasını, mədəni, elmi, təhsil xarakterli dünya rəqəmsal resursları əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi və s. nəzərdə tutulmuşdur.

Fəaliyyət planı birinci növbədə geridə qalmış ölkələrin ehtiyaclarını nəzərə alaraq tərtib olunmuşdur. YUNESKO inkişaf etməkdə olan ölkələrə mədəniyyət sənayesinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, mütəxəssis hazırlığı, zəruri infrastrukturun yaradılması, mədəniyyət məhsulunun yerli bazarının yaradılması və onun dünya bazarına çıxarılması məsələlərinin həyata keçirilməsində öz köməyini göstərir.

Mədəni müxtəliflik haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsi dünya birliyinin iki ümumbəşəri məsələnin həllinə nail olmaq niyyətini ifadə edir. Birinci, qloballaşma prosesinə münasibətdə müxtəlif mövqələrin yaxınlaşdırılma-

sı və ikinci, milli mədəniyyətlərə qloballaşmanın təsirini azaltmaq, bu prosesi idarə etmək üçün vahid strategiyanın hazırlanması da nəzərdə tutulmuşdur.

YUNESKO mədəni müxtəlifliyə dair sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin uğurlu həlli üçün milli, regional və beynəlxalq səviyyədə fəal iş aparmağa başlamış, bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışdır. Məhz bu əlaqələrin sayəsində təşkilat bir neçə perspektivli regional təşəbbüslər hazırlayaraq həyata keçirməyə başlamışdır. Bu baxımdan Avropa Şurası, Avropa Birliyi tərəfindən mədəni müxtəlifliyin, mədəni irsin qorunması ilə bağlı həyata keçirilən və YUNESKO-nun fəal dəstəklədiyi layihələr diqqəti cəlb edir. Müvafiq tədbirlər Amerika Dövlətləri Təşkilatı, Asiya-Avropa Fondu, MERKOSUR, Beynəlxalq Bank, ASEAN, Afrika İttifaqı və b. təşkilatlarla da həyata keçirilir. YUNESKO dünya regionlarında həyata keçirilən proqramlarda öz ekspert və metodoloji dəstəyini göstərir, kadr hazırlığında iştirak edir.

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanması ilə bağlı uzunmüddətli və qısamüddətli strategiya həyata keçirilməsinə başlamışdır. Bu strategiya mədəni plüralizmin və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqini, ümumdünya maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasını, dil müxtəlifliyinin qorunması və itməkdə olan dillərin dəstəklənməsi, xalq yaradıcılığı, mədəniyyət məhsulları istehsalı, mədəni turizmin inkişafı, mədəniyyət kadrlarının hazırlığı və s. özündə ehtiva edən proqram və layihələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Göstərilən istiqamətlər arasında ümumdünya mədəni irsinin qorunması ilə bağlı proqramlar xüsusi yer tutur. Ümumdünya mədəni irsinin qorunması ilə bağlı məsələlər, görülməli işlər təşkilatın 2002-ci il noyabrında Venesiyada keçirilmiş Ümumdünya irsə dair Beynəlxalq Konqresində geniş müzakirə edilmişdir. Konqresdə qloballaşmanın milli mədəniyyətlə eyniləşdirici təsiri şəraitində ilk növbədə dünya mədəniyyətlərinin özünəməxsusluğunun müdafiəsinə yönəlmiş normativ bazanın möhkəmləşdirilməsi məsələsinə diqqət yetirilmişdir. Göstərilmişdir ki, idarəedilməyən qloballaşmanın dünya mədəni irsinə təhlükə törətdiyi şəraitdə onun müdafiəsi bəşəriyyətin təkə zəruri inkişaf şərtinə deyil, həm də yaşayış amilinə çevrilir, çünki bir-birini tamamlayan özünəməxsus mədəniyyətlər olmadan çoxçalarlı bəşər sivilizasiyasının vəhdətini təsəvvür etmək mümkün deyildir [36].

YUNESKO dövlətlərə və hökumətlərə müraciətində onlardan öz daxili strategiyalarını həyata keçirərkən ənənəvi mədəniyyətlərin qorunması, beynəlxalq dialoqun inkişaf etdirilməsinin sabit inkişafın arqumenti kimi nəzərə almağı tövsiyə etmişdir.

İndiyə qədər YUNESKO tərəfindən mədəni irsin qorunmasına dair unikal beynəlxalq hüquqi normalar kompleksi hazırlanmışdır ki, buraya üç beynəlxalq konvensiya və onlara əlavə olaraq iki protokol və on bir tövsiyə daxildir. Onlar arasında əsas sənəd 1972-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında Konvensiya sayılır. Konvensiyanın müddəalarının həyata keçirilməsi işi çoxplanlı səciyyə daşıyır. Bu istiqamətdə ən mühüm iş-

lərdən biri ümumdünya mədəni və təbii irsinin siyahısının tərtib olunması, onların mühafizəsi və bərpasıdır.

Siyahıya daxil edilmiş qiymətsiz mədəniyyət və təbiət abidələri sırasında Azərbaycanın mədəni tarixi abidələri – İçəri Şəhər və Qobustan xüsusi yer tutur. İçəri Şəhər bu siyahıya 2000-ci ildə Ümumdünya İrs Komitəsinin 24-cü sessiyasında daxil edilmiş, Qobustan isə 2007-ci ildə siyahıya daxil edilmişdir. Hazırda Azərbaycan ərazisində yerləşən 10 obyekt bu siyahıya daxil olunmağa namizəddir [48]. Siyahının tərtibatı, abidələrin monitorinqi ilə YUNESKO-nun Ümumdünya irs Mərkəzi (1992-ci ildə yaradılmışdır) məşğul olur. YUNESKO-nun tərkibində bu məsələlərlə məşğul olan daha iki hökumətlərarası orqan – Beynəlxalq Muzeylər Komitəsi (İKOM) və Beynəlxalq Abidələrin və tarixi yerlərin qorunması Komitəsi (İKOMOS) fəaliyyət göstərir.

Dünyanın mədəni və təbii müxtəlifliyinin coğrafi cəhətdən ədalətli və balanslı şəkildə siyahıda əks olunmasına nail olmaq üçün hələ 1994-cü ildə Qlobal Strategiya qəbul olunmuşdur [31].

Qeyd edək ki, Ümumdünya İrsi siyahısında yeni obyektlərin ona daxil edilməsi hesabına ilbəil artır. Əgər 2007-ci ilin əvvəllərində siyahıda 132 ölkədə yerləşən 830 obyektin (onlardan 644-ü mədəni, 162-si təbiət və 24-ü qarışıq obyektlər) adı var idisə, 2009-cu ildə artıq 148 ölkədə 890 obyekt (689-u mədəniyyət, 176-sı təbiət və 25-i qarışıq) siyahıya daxil edilmiş, 2012-ci ildə onların sayı 962-yə çatdırılmışdır [48].

Konvensiyaya qoşulmuş hər bir dövlət öz ərazisində yerləşən mədəni və təbii obyektlərin monitorinqi, onların

qorunması ilə bağlı ÜDİM-ə mütəmadi məruzələr təqdim etməlidirlər. 2007-ci ildə mərkəzin apardığı araşdırmalara görə dünya mədəniyyətinin 31 obyektı məhv olma təhlükəsi altındadır və təcili köməyə ehtiyacı var idi. Bu siyahıda Bakı şəhərinin tarixi hissəsi – İçəri Şəhər də var idi [24].

İçəri Şəhər bu siyahıya 2000-ci ildə Bakı şəhərində baş vermiş zəlzələnin təsiri və burada intensiv tikintilərin aparılması ilə əlaqədar 2003-2009-cu illərdə daxil edilmişdir. Lakin tarixi-memarlıq abidəsinin qorunub saxlanması, bərpası sahəsində Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər İçəri Şəhəri məhv olmaq təhlükəsindən xilas etmiş, buna görə də o, YUNESKO-nun bu siyahısından çıxarılmışdır.

Müxtəlif amillərlə əlaqədar olaraq siyahıdakı obyektlərin sayı da daim dəyişir, bəziləri oradan çıxarılır, bəziləri isə əlavə olunur. Hazırda məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş və təcili yardıma ehtiyacı olan belə obyektlərin sayı 67-dir.

YUNESKO-nun maddi mədəni irsin qorunması sahəsində fəaliyyətinin bir istiqaməti də milli muzeylərin yaradılması və ya modernləşdirilməsində dövlətlərə ekspert və ya maliyyə yardımının göstərilməsidir.

Ümumdünya mədəni irsinin qorunması işində ÜİM çərçivəsində yaradılmış “Ümumdünya irsi” informasiya şəbəkəsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu, bir tərəfdən YUNESKO-nun bu istiqamətdə apardığı işlər haqqında daha müfəssəl məlumat almağa, digər tərəfdən isə dünya mədəniyyətinin inkişafı, son mədəni nailiyyətlər, mədəni siyasət sahəsində toplanmış təcrübə haqqında informasiyaların geniş

əlçatarlığına şərait yaradır. Bu günə qədər şəbəkə 800-dən çox provayderə malikdir.

Dünya mədəni irsinin qorunması sahəsində işin mühüm istiqamətini qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasına dair normativ aktların hazırlanaraq qəbul edilməsi təşkil edir. YUNESKO-nun sənədlərində mədəni irsin bu hissəsinə milli dillər, şifahi ənənələr, incəsənətin ifaçılıq növləri və s. aiddir. 2001-ci ildə İtaliyanın Turin şəhərində keçirilmiş “Qeyri-maddi irs” mövzusunda beynəlxalq müşavirə yekdilliklə qeyri-maddi irsin qorunmasına dair xüsusi normativ aktın qəbul edilməsi zəruriliyinə diqqəti cəlb edərək, maddi irs kimi də qeyri-maddi irsin də qloballaşmanın dağıdıcı təsirinə məruz qaldığını qeyd etmişdir [38]. Qeyri-maddi irsin qorunması haqqında Konvensiya YUNESKO tərəfindən 2003-cü ildə qəbul edilmiş, 2006-cı ildə 30 dövlət tərəfindən rətifasiya edildikdən sonra qüvvəyə minmişdir. Hazırda konvensiyaya yüzə yaxın dövlət qoşulmuşdur. 2001-ci ildə YUNESKO özünün qeyri-maddi irs siyahısının açmışdır. Buraya hazırda 150-dən çox qeyri-maddi irs nümunəsi daxil edilmişdir [47]. Siyahıda Azərbaycanın mədəniyyətinin inciləri xüsusi yer tutur. Azərbaycan mədəniyyətinin şedevrləri – muğam 2008-ci ildə, aşıq sənəti – 2009-cu ildə, xalçaçılıq sənəti – 2010-cu ildə, Novruz bayramı isə 2009-cu ildə bu siyahıya daxil edilmişdir [48].

Mədəni müxtəlifliyin qorunması kontekstində YUNESKO-nun ölməkdə olan dillərin qorunması, yerli və kiçik xalqların mədəniyyətinin dəstəklənməsi (bu gün dünyada kiçik xalqlara mənsub, müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcısı olan və 5

mindən çox dildə danışan 300 mln-dan çox insan yaşayır – S.Ə.) ilə bağlı həyata keçirdiyi proqram və layihələr də qloballaşmanın kiçik xalqların mədəniyyət və dillərinə neqativ təsirini azaltmaq məqsədi daşıyır.

Dünyada mədəni plüralizmi dəstəkləmək məqsədi ilə YUNESKO inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mədəniyyət məhsulları istehsalının genişlənməsi, mədəni turizm, tərcümə, nəşriyyat fəaliyyətini, kinematografiya, musiqi və multimediyaya sənayesinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqəti yetirir.

Beləliklə, qloballaşmanın dünya mədəniyyətlərinin inkişafı üçün ciddi təhlükələr yaratması (onun aşkar pozitiv potensialına rəğmən – S.Ə.) şəraitində coxtərəfli mexanizmlərin möhkəmləndirilməsi vasitəsi ilə YUNESKO öz fəaliyyətində mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasına, dünyada mədəni plüralizm atmosferinin təşəkkül tapmasına, müxtəlif mədəniyyətlər arasında bərabərlik və əməkdaşlıq prinsiplərinin bərqərar olmasına çalışır. YUNESKO-nun müxtəlif mədəniyyətlər arasında konstruktiv dialoqun gücləndirilməsi strategiyası obyektiv olaraq bütün dünyada ümumi sülhün və sabitliyin təşəkkül tapmasına xidmət edir.

İndi YUNESKO-nun missiyası əvvəlki dövrlərdən daha da aktual və vacibdir: hamı tərəfindən məhsuldar mədəni müxtəlifliyə hörmət hissinin aşılmasına, müxtəlifliyin pozitiv obrazının bərqərar olunmasına nail olunması. Bu isə, öz növbəsində, mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun daha etibarlı və sabit dünya düzəninə formalaşmasında, ümumbəşəri problemlərin ədalətli həllində rolunun artmasına mühüm zəmin olacaqdır.

III FƏSİL

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞIDURMASINDAN ONLARIN DİALOQUNA VƏ ƏMƏKDAŞLIĞINA DOĞRU YUNESKO-nun ROLU

Siyasi modellər, dünyagörüşlər və sosial sistemlər arasında fərqlərin olmasına baxmayaraq, bu gün mədəniyyətlər arasında, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma və dialoq üçün real imkanlar mövcuddur. YUNESKO sənədlərində qeyd etdiyi kimi, dialoq bəşəriyyətin birliyinə, ümumi dəyərlərinə, mədəni müxtəlifliyinə, hər mədəniyyətin bərabər ləyaqətinə əsaslanan fundamental məsələdir. Mədəniyyətlərin müxtəlifliyinə hörmət və onun inkişaf etdirilməsi, etimad və qarşılıqlı anlaşma şəraitində dialoq və əməkdaşlıq, mədəni özünə-məxsusluğun qorunması YUNESKO-nun mandatıdır. Dialoq gərginliyin, münaqişələrin aradan qaldırılmasının yeganə yoludur.

Sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin dialoqu müəyyən beynəlxalq institutlar şəbəkəsi ilə həyata keçirilir. Onun reallaşdırılmasının konkret təşkilati formaları, mexanizmləri və hüquqi çərçivələri mövcuddur. Bu gün ən geniş qlobal institut – çoxsaylı qurumlar şəbəkəsinə malik olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatıdır. Sosio-mədəni sahədə dialoqun mər-

kəzi – təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa başçılıq edən YUNESKO-dur. YUNESKO-nun beynəlxalq təşkilat kimi üstünlüyü ondadır ki, o, qlobal, geniş xarakter daşıyır, analoqu və rəqibi olmayan təşkilatdır, deməli, o, beynəlxalq sosio-mədəni sahədəki inkişaf üçün tam məsuliyyət daşıyır. Təşkilat öz qarşısında qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün müvafiq struktura, çoxşaxəli fəaliyyət təcrübəsinə malikdir.

Mədəniyyətin müasir, sürətlə dəyişən rolunu dərk edərək, BMT-nin Baş Məclisi 2010-cu ili Beynəlxalq mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili elan etmiş, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın gücləndirilməsində qiymətsiz təcrübəsinə nəzərə alaraq onun həyata keçirilməsində əlaqələndirici rolunu YUNESKO-ya həvalə etmişdir. Beynəlxalq mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili mədəni mübadilələr və əlaqələrin mühümlüyünü bir daha təsdiq edərək mədəni müxtəlifliyin pozitiv potensialını bir daha nümayiş etdirdi.

Beynəlxalq il Azərbaycanca bir sıra mühüm beynəlxalq və milli səviyyəli hadisələrlə, forumların keçirilməsi ilə qeyd olunmuşdur.

İlin ilk tədbiri YUNESKO-da sülh və mədəniyyətlər arasında dialoq məsələlərinə dair yüksək səviyyəli Qrupun yaradılması oldu. Qrupun tərkibinə bütün qitələri təmsil edən tanınmış mədəniyyət, elm, siyasət, din xadimləri daxil olmuşdular. Qrupun məqsədi təhsil, elm, mədəniyyət, informasiya, kommunikasiya vasitəsilə bütün dünyada sülh ideyasını yaymaqdan ibarət idi. Qrupun qarşısında qloballaşmanın yaratdığı problemlərin öyrənilməsi və bəşəri dəyərlərə əsaslanma

dünya düzəninə nail olunması üçün yeni yollar təklif etmək idi.

26-27 aprel 2010-cu ildə Bakıda dini liderlərin samitinin keçirilməsi xüsusi qeyd edilməlidir.

Mədəni müxtəlifliyə hörmətin, mədəniyyətlər arasında dialoqun beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer tutması üçün YUNESKO fəal tədbirlər həyata keçirir, təşkilat müxtəlifliyə və dialoqa son nəticə deyil, dəstəklənməli və inkişaf etdirilməli proses kimi baxır.

Mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili YUNESKO-nun mandatına tam uyğun olaraq, sülh mədəniyyəti Onilliyinin (2001-2010-cu illər) uğurla başa çatdığını təsdiq edərək gələcək üçün yeni strategiyanın hazırlanması üçün çıxış nöqtəsi oldu. 2008-2010-cu illər üçün Ortamüddətli strategiyasında YUNESKO mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrə mühüm yer ayırmışdır. Sənəddə qeyd edildiyi kimi, mədəni müxtəlifliyin və onun labüd nəticəsi olan dialoqun təşviq edilməsi müasir dövrün ən aktual məsələlərindən biri təşkilatın prioritetlərinin mərkəzi elementidir. Bununla da qloballaşma dövründə mədəni müxtəliflik dünya inkişafının birləşdirici, konstruktiv amili kimi bir daha təsdiq olunurdu.

Azərbaycan YUNESKO-nun bir sıra rəhbər və köməkçi strukturlarında da təmsil olunur. Burada birinci növbədə qeyri-maddi mədəni irsə dair Hökumətlər arasında Komitəni qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz orada 2010-2014-cü illər üçün daxil olmuşdur. Azərbaycan 2011-ci ildə İndoneziyada keçirilən 6-cı sessiyada Komitənin vitse-prezidenti seçilmişdir.

Ölkəmiz həmçinin Beynəlxalq Hidrologiya Proqramının Hökumətlərarası şurasına, kommunikasiyaların inkişafının Beynəlxalq proqramının Hökumətlərarası şurasına, Bədən tərbiyəsi və idman üzrə Hökumətlərarası Komitəyə də daxildir.

Hərbi münaqişələr zamanı mədəni mülkiyyətin mühafizəsinə dair Hökumətlərarası Komitəyə (2011-2015-ci illər) Azərbaycan 25 oktyabr – 10 noyabr 2011-ci ildə keçirilən YUNESKO-nun Baş Konfransının 96-cı sessiyası çərçivəsində daxil olmuş, Baş Konfransın vitse-prezidenti, bu konfrans çərçivəsində yaradılmış Akkreditasiya üzrə Komitənin sədrinin müavini, Nominasiyalar üzrə Komitəyə məruzəçi və administrativ komissiya sədrinin müavini seçilmişdir.

Azərbaycan Respublikası öz milli müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra YUNESKO ilə sıx əlaqələr yaratmış və bu təşkilatla müxtəlif sahələrdə çoxsaylı əməkdaşlıq proqramları və layihələrini həyata keçirmişdir.

Ölkəmiz bu təşkilata 1992-ci ildə daxil olduqdan sonra qarşılıqlı əməkdaşlıq yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Azərbaycan YUNESKO-nun səlahiyyətlərinə aid olan sahələrdə həyata keçirilən müxtəlif layihə və proqramlarda fəal iştirak edir. Məsələn, YUNESKO-nun təhsil sahəsində həyata keçirdiyi “hamı üçün təhsil” (Education for all) proqramını, YUNESKO-nun kafedra proqramını və assosiativ məktəblər şəbəkəsi layihəsini göstərmək olar.

Mədəniyyət sahəsində əsas prioritet – maddi və qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi təşkil edir. 2010-cu ildə Azərbaycanın 4 illik dövr üçün qeyri-maddi mədəni irsin mü-

hafizəsi üzrə hökumətlərarası Komitəyə üzv seçilməsi, komitənin 2011-ci ildə İndoneziyada keçirilmiş 6-cı sessiyasında onun vitse-prezidenti seçilməsi qeyri-maddi irsin qorunması işində Azərbaycanın nüfuzunu və çəkisini təsdiq edir.

Azərbaycanın həmin komitədə fəaliyyəti ölkəmizin zəngin qeyri-maddi irsinin dünya birliyinə nümayişinə xidmət edir və bu istiqamətdə konkret tədbirlər həyata keçirməkdədirlər.

Azərbaycanın dörd mədəni irsi – muğam, aşıq sənəti, Novruz bayramı və xalçaçılığı YUNESKO-nun bəşəriyyətin qeyri-maddi irsinə dair Rerezentativ siyahısına daxil edilmişdir. Maddi irsin mühafizəsi sahəsində də müəyyən uğurlar əldə edilmişdir. Ölkəmizin maddi mədəniyyət abidələrindən ikisi – İçəri şəhər və Qobustan YUNESKO-nun Ümumdünya maddi-mədəni irs siyahısına daxildir.

Azərbaycan YUNESKO çərçivəsində mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı məqsədlərinə xüsusi önəm verir. YUNESKO-nun dəstəyi ilə ölkəmizdə mədəniyyətlərarası forumların keçirilməsi buna sübutdur.

Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalı ilə əlaqədar ölkəmiz hərbi münaqişələr zamanı mədəniyyət abidələrinin və mülkiyyətin mühafizəsi, qeyri-qanuni olaraq mənimsənilmiş mədəni mülkiyyətin restitussiyası və mədəni sərvətlərin onların sahibi olan ölkələrə qaytarılması məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bu kontekstdə 2011-ci ildə ölkəmizin YUNESKO-nun mədəni sərvətlərinin onların mənsub olduqları ölkələrə qaytarılması və ya qeyri-qanuni mənimsənilməsin zamanı onların restitussiyana dəs-

tək üzrə Hökumətlərarası Komitəyə üzv seçilməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Azərbaycanın bu komitələrə üzvlüyü işğal olunmuş ərazilərdə mədəni abidələrin dağıdılması, oğurlanması və ələ keçirilməsi ilə bağlı məsələləri müzakirəyə çıxarmaq imkanı verir.

Azərbaycan – YUNESKO əlaqələrinin inkişafında YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. YUNESKO-nun eqidası altında Azərbaycanın birinci xanımı ölkəmizdə maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunması, təhsil, elm, mədəniyyət, bioetika və digər sahələrdə tədbirlərin əsas təşəbbüskarı kimi çıxış edir. Onun rəhbərliyi ilə dünyanın digər regionlarında, xüsusən inkişaf etməkdə olan, təbii fəlakətlərdən ziyan çəkmiş ölkələrdə humanitar və xeyriyyə tədbirləri də həyata keçirir.

Sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası dialoqa nail olunması YUNESKO-nun mandatının əsasını təşkil edir, onun nizamnaməsində öz əksini tapmışdır. Sülh naminə dialoqun inkişaf etdirilməsi, insanların şüurunda sülh ideyalarının möhkəmləndirilməsi YUNESKO-nun missiyasının əsas qayəsini təşkil edir. YUNESKO-nun beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq sahəsindəki mandatı unikalığı ilə seçilir. Təşkilatın mədəni müxtəlifliyin və mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmləndirilməsi sahəsində fəaliyyəti humanizm və sülh ideyalarının bərqərar olması üçün möhkəm zəmin yaradır.

Bir çox illər ərzində mədəniyyətlərarası dialoq ideyası YUNESKO tərəfindən müxtəlif təşəbbüs və layihələrin hə-

yata keçirilməsi, konfrans və forumlarının təşkili yolu ilə öz təcəssümünü tapmışdır.*

YUNESKO-nun öz fəaliyyətində təbliğ etdiyi ideya – yalnız dialoq yolu ilə dünyada sabitliyə, müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcudluğuna nail olmaq mümkünlüyü ideyası bu gün daha möhkəm zəmin olmağa başlamışdır. Bunu YUNESKO-nun eqidası altında həyata keçirilən beynəlxalq forumların materialları da təsdiq edir.

BMT-nin mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqu XXI əsrin imperativi elan etməsi 2001-ci ildə dialoq üzrə Qlobal gündəliyi qəbul etməsi dünya birliyinin yeni qlobal çağırışlar qarşısında qətiyyətini nümayiş etdirdi.**

Gündəlikdə müəyyən edilmiş məsələlərin həyata keçirilməsini təmin etmək, səmərəli tövsiyələr hazırlamaq, bu sahədəki işləri əlaqələndirmək vəzifələrini BMT YUNESKO üzərinə qoydu. BMT BM-nin 56-cı sessiyasında Qlobal

* Mərkəzi Asiyada Şərq-Qərb mədəniyyətlərarası dialoq və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə dini amilin təsiri Daşkənd forumu (sentyabr 2000-ci il); Sivilizasiyalar arasında dialoq. Vilyus forumu (aprel 2001-ci il); Asiya sivilizasiyaları arasında dialoq (Tehran və Tokio forumları, 2001-ci il); İrqiçiliyə, irqi ayrılıq-seçkililiyə, ksenofobiya və irqi dözümsüzlüyün digər formaları ilə mübarizəyə dair Ümumdünya konfransı. CAR (sentyabr 2001-ci il) və s.

** BMT-nin sənədlərində mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqu formulunun işlədilməsi əslində kompromiss variantdır. Çünki bir sıra ölkələr dialoq kontekstində “sivilizasiya” termininin işlədilməsinə qarşı çıxaraq “milli mədəniyyət” terminini daha məqbul sayırlar. Bu həm də onunla izah olunur ki, sivilizasiyaların mahiyyəti, tərkib hissələri, sərhədləri haqqında dünyada vahid mövqe yoxdur və bu istiqamətdə diskussiyalar davam edir. Halbuki “mədəniyyət”, “milli mədəniyyət” terminləri BMT-nin bir sıra konvensiyalarında öz dəqiq definisiyasını tapmışdır.

gündəlikdəki vəzifələrin planlaşdırılması üçün YUNESKO-ya uzunmüddətli beynəlxalq əməkdaşlıq strategiyası, o cümlədən dialoq probleminin konseptual əsaslarını müəyyənləşdirmək tapşırıldı.

Qlobal gündəliyin müddələrinin yerinə yetirilməsi ümumplanetar səviyyədə təhsil, tərbiyə sistemində köklü dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, düşüncələrdə inqilabın baş verməsini, “Sülh mədəniyyəti”nin beynələrə hakim kəsilməsini tələb edir.

Son onillikdə bütün dünyada sülh mədəniyyəti tərəfdarlarının geniş şəbəkəsi təşəkkül tapmaqdadır. Onun əsasını Ümumdünya federasiyasında birləşmiş YUNESKO klublarının qeyri-formal hərəkəti təşkil edir. Bir çox ölkə və regionlarda “sülh mədəniyyəti”ni dəstəkləyən şəbəkələr yaranmaqdadır.

2001-ci ildən başlayaraq mədəni müxtəlifliyin saxlanması ilə yanaşı mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında plüralizmin və dialoqun təşviqi də YUNESKO-nun uzunmüddətli perspektiv üçün proqram fəaliyyətinin əsas prioritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirilmiş, təşkilatın ikiillik proqramlarının əlaqələndirici mövzusu olmuşdur. Təşkilatın fəaliyyətində mədəni müxtəliflik probleminə mədəniyyətlərin dialoqunun inkişafı ilə qırılmaz əlaqədə baxılır. YUNESKO-nun mədəniyyətlə yanaşı digər sahələrdə həyata keçirdiyi layihələrdə də dialoq problemi ön plana çəkilmişdir. 2002-ci ildə Yohannesburqda (CAR) YUNESKO-nun himayəsi ilə keçirilən sabit inkişafa dair Ümumdünya Sammitində qeyd edilmişdir ki, “İqtisadiyyat, ətraf mühit və ictimai-siyasi həyatla yanaşı mədəniyyət inkişafının dördüncü əsas dayağıdır” [37]. Mədəni müxtəlifliyi bəşəriyyətin kollektiv sərvəti kimi dəyərləndirən Sammit mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqu hərtərəfli inkişaf etdirməyə çağırılmışdır.

Mədəniyyətlərin dialoqunun inkişaf etdirilməsi məsələsinə iki aspektdən yanaşmaq lazımdır: Birincisi, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın inkişafı, ikincisi, tolerantlığın və millətlərarası konsensusun möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş milli mədəniyyət siyasətinin təşəkkül tapması. Milli səviyyədə müxtəlif etnoslar, mədəniyyətlər arasında ahəngdar dialoqa nail olmadan, beynəlxalq səviyyədə bu məqsədi reallaşdırmaq da mümkün deyildir. Bunu dünya üzrə miqrasiya proseslərinin genişlənməsi, ayrı-ayrı dövlətlərdə, əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə milli azlıqların iri icmalarının yaranması da tələb edir. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının məlumatına görə 2000-ci ildə dünyada 150 mln-dan çox miqrant var idi. Və bunun 2050-ci ilədək 230 mln-a çatması proqnozlaşdırılır [28, 3]. Belə şəraitdə müxtəlif əhali qrupları arasında ölkə daxilində konstruktiv qarşılıqlı münasibətlərin qurulması baxımından ölkə hökumətlərindən çox şey asılıdır. Bu məqsədlə hələ 2000-ci ildə YUNESKO katibliyində üzv dövlətlərin mədəniyyət siyasətlərinin koordinasiyası üzrə xüsusi bölmə yaradılmışdır. YUNESKO ölkələrə mədəniyyət siyasətinin təkmilləşdirilməsində əməkdaşlıq şəbəkələri, regional nümayəndəliklər vasitəsilə metodoloji və elmi yardım göstərir. Məsələn, 2001-ci ildə mədəniyyət siyasətinin Beynəlxalq Observatoriyası yaradılmış, mədəniyyət

yət siyasəti sahəsində əməkdaşlıq şəbəkəsi və kadr hazırlığı mərkəzlərinin yaradılmasına dəstək layihəsi hazırlanmışdır. Belə şəbəkələrdən biri də Avropa, Asiya, Qafqaz və Orta Asiya üçün inzibati mədəniyyət kadrlarının ixtisas hazırlığı mərkəzi olmuşdur ki, Azərbaycan bu layihəyə cəlb edilmişdir [30].

Mədəniyyətlərəarası dialoqun inkişaf etdirilməsi məqsədilə YUNESKO bir neçə regional layihələr həyata keçirmişdir. Bu layihələr arasında “Ərəbistan planı”, “Əsarət yolu”, “İpək yolu”, “Böyük göllər”, “Aralıq dənizi proqramı”, “Avropa-ərəb dialoqu” və Mərkəzi Asiya və Qafqazı əhatə edən başqa layihələri göstərmək olar.

YUNESKO 2000-ci ildən “Qafqaz” – yeni regional layihəsini həyata keçirməyə başlamışdır. Cənubi Qafqaz öz geosiyasi mövqeyinə görə dünyanın unikal regionlarından biridir. Burada dünyanın iki ən böyük dini sivilizasiyası – xristian və islam sivilizasiyası birləşirlər. Region, kökləri tarixin qədim çağlarına gedib çıxan mədəniyyətlərin, dinlərin kəsişdiyi yerdir. Eyni zamanda, Cənubi Qafqaz bir çox münəfişlərin mövcud olduğu mürəkkəb regionlardandır. Məhz bu amilləri nəzərə alaraq YUNESKO Cənubi Qafqazda mədəniyyətlərəarası dialoqu özündə əks etdirən həmin layihə çərçivəsində bir neçə proqram və tədbirlərin həyata keçirilməsini planlaşdırmışdı. Bu məqsədlə 2003-cü ilin iyununda “Qafqazda sivilizasiyalararası dialoq” Vilnüs forumu keçirilmiş, Cənubi Qafqaz xalqlarının nağıl və dastanlarının Avropa dillərinə, Avropa müəlliflərinin nağıllarının isə Qafqaz xalqlarının dillərinə tərcüməsini nəzərdə

tutan “Nağıllar körpüsü” mədəni turizmin stimullaşdırılması məqsədi ilə bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir. Lakin Cənubi Qafqazda mövcud vəziyyət, xüsusən Ermənistan Respublikasının təcavüzkar siyasətinin davam etməsi regionla bağlı YUNESKO-nun nəzərdə tutduğu bir neçə proqramları tam şəkildə yerinə yetirməyə imkan verməmişdir. Buna misal olaraq Cənubi Qafqazın ümumi tarixinə dair birgə dərslik hazırlanması layihəsini qeyd etmək olar.

Təhsil sahəsində çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində müxtəlif ölkələrin universitetlərində yaradılmış YUNESKO kafedralarının da rolu qeyd edilməlidir. Onlar kompleks elmi tədqiqatlar aparır, kadr hazırlığı həyata keçirir, mədəniyyətlərəarası və dinlərarası dialoq sahəsində informasiya-kargüzarlıq fəaliyyətini həyata keçirirlər. Hazırda 124 ölkədə 639 belə kafedra fəaliyyət göstərir. Bundan başqa əksər ölkələrdə YUNESKO ilə assosiativ orta təhsil məktəbləri də yaradılmışdır.

Bu qurumların əsas məqsədi gənc nəsil arasında sülh mədəniyyəti, tolerantlıq və demokratiya ideyaları, başqa mədəniyyətlərin dəyərlərinə hörmətin tərbiyə edilməsidir [44].

Mədəniyyətlərəarası dialoqun inkişaf etdirilməsini planetin dil müxtəlifliyinin mövcudluğu ilə birbaşa əlaqədə görən YUNESKO bu sahədə layihələrə xüsusi diqqət yetirir. YUNESKO ekspertlərinin proqnozlarına görə XXI əsrin sonlarına qədər hazırda planetimizdə mövcud olan dillərin ən azı yarısının, bəlkə də çoxunun itib getməsi təhlükəsi vardır [29]. Bu tendensiyanın bir sıra obyektiv səbəbləri ilə yanaşı, subyektiv səbəbləri də vardır. Bu səbəblər arasında, xü-

susən nəşriyyat, audio-vizual məhsullar istehsalı, internet sahəsində ingilis dilinin dominantlığını qeyd etmək lazımdır. Təkcə bir faktı təkrarlamaq kifayətdir: bu gün internet saytlarının 80 faizi bu dildədir.

Ölüb getməkdə olan və nadir dillərin dəstəklənməsi məqsədi ilə LİNGVAPACS və digər çoxtərəfli proqramlar həyata keçirilir, KİV-də dillərin ədalətli və proporsional istifadəsi üçün müxtəlif tədbirlər tətbiq edilir. Maraqlıdır ki, YUNESKO bu siyasətini təkcə dünyanın digər regionlarında deyil, Avropanın özündə də həyata keçirməyə çalışır. 2005-ci ildə İrland dilinə Avropa İttifaqının rəsmi dili statusunun verilməsi, İrlandiyanın özündə gell dilinin, Fransada breton dilinin və bir sıra başqa Avropa ölkələrində kiçik dillərin YUNESKO-nun ölməkdə olan dillər siyahısına daxil edilməsi bunun əyani sübutudur.

Yeri gəlmişkən, bu gün müasir Azərbaycan dövlətinin ideoloji əsaslarını təşkil edən “Azərbaycançılıq” məfkurəsinin mühüm istiqamətlərindən birini də ölkəmizdə yaşayan bütün milli-etnik qrup və azlıqların hüquqlarını, o cümlədən onların dillərinin qorunub saxlanılması təşkil edir. Bu gün müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan və dünyanın etnik xəritəsində adlarına yalnız ölkəmizdə rast gəlinən buduq, qırız, xınalıq, işvila, inqiloy, udin kimi etnik birliklərin dillərinin və mədəniyyətlərinin mühafizəçisi də Azərbaycan dövlətidir. Bununla da dövlətimiz bəşəriyyətin etnik-mədəni, dini müxtəlifliyinin saxlanılmasına öz layiqli töhfəsini verməkdədir.

Bu gün YUNESKO qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların qarşıdurmasından,

münaqişəsindən onların dialoquna və əməkdaşlığına keçidə nail olunmasıdır.

Hazırda beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq hüququ beynəlxalq hüququn mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilməkdədir. Bu baxımdan YUNESKO-nun “Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri haqqında Bəyannamə”si xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 4 noyabr 1966-cı ildə Parisdə qəbul edilmiş Bəyannamə təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində bütün xalqların əməkdaşlığı yolu ilə BMT-nin Məramnaməsində müəyyənləşdirilmiş məqsədlə və sülhə və rifaha tədricən çatmağın təmin edilməsi məqsədini daşıyır və bütün üzv dövlətlərə Bəyannamənin müddəalarının tətbiq olunması üçün səy göstərməyi tövsiyə edir [17].

Bəyannamədə BMT-nin nizamnaməsinə müvafiq olaraq insan ləyaqətini qorumaq üçün mədəniyyət və təhsilin ədalət, azadlıq və sülh əsasında geniş yayılması zərurətini və buna görə də xalqların üzərinə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində yerinə yetirməli olan müqəddəs vəzifə qoyduğu xatırladılır, bilik və ideyaların inkişafını və yayılmasını asanlaşdıran texniki tərəqqiyə baxmayaraq başqa xalqların həyat tərzini və adətlərini bilməməyin xalqlar arasında, bütün bəşəriyyətin dinc əməkdaşlığı və tərəqqisində əngəllər törətdiyini nəzərə alaraq, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığı möhkəmləndirmək məqsədilə bu sahədə prinsiplərin elan edilməsinin zəruriliyi qeyd edilirdi [17].

11 maddədən ibarət həmin prinsiplər hökumətlərin, hakimiyyət orqanlarının, mədəni fəaliyyət üçün məsul olan təşkilat, assosiasiya və idarələrin daim rəhbər tutması, həmçi-

nin tədricən sülhə və rifaha, bütün xalqların təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı yolu ilə BMT-nin nizamnaməsində müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bəyannamədə hər bir mədəniyyətin hörmət edilməli və qoruyub saxlanılmalı olan ləyaqət və dəyərə malik olması, öz mədəniyyətini inkişaf etdirməyin hər bir xalqın hüququ və borcu olması, bütün mədəniyyətlər rəngarəngliyi, müxtəlifliyi və qarışıqlıq təsiri ilə bəşəriyyətin ümumi sərvəti olmasını təsbit edərək (I maddə) xalqları bəşəriyyətin texniki və mənəvi-intellektual tərəqqisi arasında ahəngdar müvazinəti təmin etmək üçün mədəniyyətin bütün sahələrini paralel və mümkün qədər eyni vaxtda inkişafını davam etdirməyə çağırır. Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın təhsil, elm və mədəniyyətin bütün sahələrində əqli və yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün növlərini əhatə etməsi zəruriliyini qeyd edən bəyannamə ikitərəfli, çoxtərəfli, regional və ya ümumdünya əsasda həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq bu əməkdaşlığın məqsədləri kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir: Biliklərin yayılması, istedadların inkişafına və müxtəlif mədəniyyətlərin zənginləşməsinə; xalqlar arasında sülh münasibətlərinin və dostluğun inkişafı və onların hər birinin həyat tərzinin daha yaxşı başa düşülməsinə yardım göstərmək, BMT-nin bu bəyannamənin preambulasında xatırlanan bəyannamələrində elan edilmiş prinsiplərinin tətbiqinə yardım göstərmək; hər bir insanın biliklərə yol tapmasının, bütün xalqların incəsənət və ədəbiyyatdan zövq almaq, Yer kürəsinin bütün hissələrində elmin tərəqqisində iştirak etmək,

onun nemətlərindən faydalanmaq və mədəni həyatın zənginləşdirilməsinə yardım göstərmək imkanlarını təmin etmək və dünyanın hər yerində insanın maddi və mənəvi həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq [17].

Mədəni əməkdaşlıq xalqlar və ölkələr arasında əmin-amanlıq və dostluq münasibətlərinin təşəkkül taparaq inkişaf etməsinə yardım göstərməklə, onda iştirak edən bütün subyektlərin qarşılıqlı şəkildə faydalanmasına şərait yaradır, xalqlar arasında möhkəm və daxili əlaqələr yaradılmasına yardım edir. Bu baxımdan mədəni əməkdaşlıq bütün xalqların və ölkələrin hüququ və borcudur və onlar malik olduqları bilik və təcrübəni bir-biri ilə bölüşməlidirlər.

Bir amilə də diqqət yetirmək lazımdır ki, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa nail olmağa çalışarkən beynəlxalq münasibətlərin əsas prinsipləri, hüquqi normalar, o cümlədən BMT-nin müvafiq prinsipləri əsas götürülməli, dövlətlər ölkələrin suveren bərabərliyinə aid olan işlərə, onların daxili məsələlərinə qarışmaqdan çəkinməlidirlər. Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri insan hüquqları və əsas azadlıqları nəzərə alınmaqla tətbiq edilməlidir [17, 408-410].

Mədəni əməkdaşlığın genişlənməsi və möhkəmlənməsi milli mədəniyyətlərin bütün sahələrində qazanılmış nailiyyətlərlə digər xalqların tam qarşılıqlı tanışlığını təmin etməklə, müxtəlif mədəniyyətlərin, onların hər birinin özünəməxsusluğuna, həmçinin, başqa xalqların mədəniyyətlərinin bütün bəşəriyyətin maddi irsini təşkil edən dəyərlərinə hörmət əsasında zənginləşməsinə şərait yaradır.

Deklarasiyada göstərilədiyi kimi, hər bir mədəniyyət təkrar olunmaz və əvəzəlməz dəyərlər məcmusudur və hər bir xalq məhz öz ənənələri və ifadə formaları vasitəsilə bütün dünyaya özünü təsdiq etdirir. Bəyannamədə mədəni özünəməxsusluğun və mədəni müxtəlifliyin bir-biri ilə qırılmaz qarşılıqlı əlaqəsi vurğulanır və qeyd olunur ki, müxtəlif ənənələrin çiyin-çiyinə mövcud olduğu yerdə müxtəliflik mədəni özünəməxsusluğun əsasını təşkil edir [17].

Heç kim üçün sirt deyildir ki, bu gün dünyada mövcud olan bir çox münaqişələrin kökündə digər amillərlə yanaşı dini amillər də durur. Buna görə də müxtəlif konfessiyalar arasında səmərəli dialoqun qurulmasına YUNESKO sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında dialoqun tərkib hissəsi kimi baxır. İllik proqram və büdcələrdə təşkilat dinlərarası dialoqu ayrıca baş layihə kimi göstərir. Dinlərarası dialoqun təşviqi məqsədi ilə müntəzəm elmi konfranslar, dəyirmi məsələlər, simpoziumlar, aparıcı dünya dinlərinin liderlərinin görüşləri keçirilir. Müasir dünya problemlərinə müxtəlif dinlərin münasibətini öyrənmək, onların mövqeyini yaxınlaşdırmaq və qarşılıqlı anlaşmaları təmin etmək üçün tədbirlər təşkil edilir. Belə tədbirlərin əsas məqsədi – milli, regional və qlobal sabitliyin əsasında həm də dinlərarası razılığın durduğunu sübut etməkdən ibarətdir.

Böyük fəxarət hissi ilə demək olar ki, bu gün Azərbaycan Respublikası müxtəlif dinlərə məxsus insanların dinc və əməkdaşlıq şəraitində yaşadığı, dini tolerantlığın və müxtəlifliyin yüksək səviyyədə qorunduğu unikal bir ölkə kimi deyil, həm də dünya səviyyəsində müxtəlif din-

lər arasında dialoqun təşkilində səmərəli təcrübəyə malik bir dövlət kimi də tanınır. Müstəqillik illərində Azərbaycanda bir neçə dəfə yüksək səviyyəli beynəlxalq dini forumların keçirilməsi, 2009-cu ildə Azərbaycanın paytaxtının İslam sivilizasiyanın paytaxtı elan edilməsi və s. buna əyani sübutdur.

Hələ 2010-cu ildə YUNESKO-nun sülh və mədəniyyətlərarası dialoq məsələləri üzrə yüksək səviyyəli qrupu kimi, həmçinin dinlərarası dialoq üzrə müvafiq qrup yaradılması təklif edilmiş və həmin ilin aprelinə Bakıda keçirilmiş dini liderlərin Beynəlxalq Sammitində Qrupun ilk görüşü baş tutmuşdur. Görüşdə YUNESKO Baş direktorunun nümayəndəsi də iştirak etmişdi.

Müxtəlifliyə hörmət, insanlar arasında dialoq ideyası ədalət, bərabərlik, azadlıq, xeyirxahlıq kimi ümumbəşəri dəyərləri özündə ehtiva edən islam dininin mahiyyətindən irəli gəlir. İslam bir sivilizasiya olaraq milli, sosial, mentalitet, dünyagörüş fərqlərinə baxmayaraq insanları bir allaha etiqad əsasında birləşdirir.

Müqəddəs Quranın Əl-hucarat surəsinin 13-cü ayəsində deyilir: Ey iman gətirənlər! Biz sizi bir kişi və bir qadından (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyər, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınız, pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir. Həmçinin Allah (hər şeyi) biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır.

Müqəddəs kitabımızın bu ayəsində bütün bəşəriyyətin vahid mənşəyə malik olduğu göstərilməklə həm də mədə-

niyyətlərin müxtəlifliyinin və onun bəşəriyyət üçün əhəmiyyətindən bəhs olunur.

Yeri gəlmişkən, dünyada yalnız islam dini əsasında hələlik dini həmrəylik amilinə əsaslanan dövlətlərarası təşkilat – İslam Konfransı Təşkilatıdır. İKT özünün struktur bölmələri (İslam İnkişaf Bankı, İSESKO, İslam Qırmızı Aypara Cəmiyyəti, İslam Olimpiya Komitəsi və s.) ilə İslam dünyası üçün kiçik BMT rolunu oynamaqdadır. İKT özünün əsas vəzifəsini beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik işinə, sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin qarşılıqlı anlaşması və dialoqu işinə töhfə verməsində, xalqlar və insanlar arasında dostluq və mehriban qonşuluq münasibətlərinin, qarşılıqlı hörmətin və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və təşviq etdirilməsində görür. Bu məqsədlə islam-xristian dialoqunun, sivilizasiyalar, mədəniyyətlər və dinlər arasında dialoqun genişləndirilməsini zəruri hesab edir. İKT özünün əsas prioritetlərindən biri kimi həm də bütün qərb dünyasını bürümüş islamafobiya ilə mübarizəni görür.

İslam dövlətləri dünya iqtisadiyyatında, siyasətində, mədəniyyətində getdikcə böyük rol oynayırlar. Bu dövlətlərin dünya bazarına göndərdikləri enerji ehtiyatları qlobal siyasi proseslərə və hadisələrə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Siyasət isə mədəniyyətlə sıx əlaqədədir. Məhz mədəni-sivilizasyon meyarlar islam dünyasını dünya birliyinin digər hissələri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterini müəyyənləşdirir. Bu münasibətlərin yeganə düzgün inkişaf yolu – dinlərin və mədəniyyətlərin dialoqu, əməkdaşlığı və qar-

şılıqlı zənginləşməsi, bir-birinə hörmət və dözümlülük aşılması yoludur.

Təəssüf ki, İslam dünyası ilə Qərb dünyası arasında son onilliklərdə münasibətlərin pisləşməsi meyli özünü göstərir. Bir sıra Qərb dairələrində hələ də islama “demokratik dünyaya” (Qərbə) qarşı duran “şər imperiyası” kimi baxanlar var. İslamın bu obrazının inkişafında S.Hantinqtonun 1993-cü ildə çapdan çıxmış “Sivilizasiyaların toqquşması” kitabı da az təsir göstərmədi. Qərb siyasi diskursu üçün islam dünyasının demokratiyaya yabançı cəmiyyət olması haqqında stereotiplər hələ də qalmaqdadır. Bu stereotip amerikan siyasi dəyərlərinə uyğun olmayan islam dövlətlərinə təzyiqlər göstərmək üçün bəhanə kimi istifadə edilir. İslam dünyasında cidd-cəhdlə demokratiya yaymaq və bu məqsədlə mövcud rejimləri yıxmaq strategiyası demokratikləşmə şüarını gözdən salmaqla bərabər, dinlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsinə ciddi maneələr yaradır. Əslində, islam dünyasında Qərbin bu siyasətini öz geosiyasi məqsədlərini həyata keçirmək üçün pərdə kimi qəbul edirlər.

Dünyada hələ də islamafobiya əhvali-ruhiyyəsinin mövcud olduğu “islam terrorizmi”, “islam fundamentalizmi” adı ilə islamın guya digər sivilizasiyalara təhlükə yaratması haqqında həqiqətdən uzaq fikirlərin yayıldığı şəraitdə YUNESKO-nun islam dini ilə digər dinlər arasında dialoq qurmaq təşəbbüsləri təqdirəlayiqdir. Təşkilatın eqidası altında həyata keçirilən bu kimi tədbirlərin əsas vəzifəsi islam dininin tolerant mahiyyətini açıb göstərməkdən ibarətdir. Bu baxımdan 2006-cı ildə bir sıra Avropa ölkələrində Məhəm-

məd Peyğəmbərin karikaturasının çap edilməsi ilə bağlı dini zəmində yaranmış gərginliyə münasibətdə YUNESKO-nun tutduğu mövqe qeyd edilməlidir. Bu hadisələr zamanı YUNESKO-nun o zamankı Baş direktoru K.Masuura xüsusi bəyanatla çıxış etmiş, həmin şəkilləri ümumdünya sivilizasiyasına qiymətsiz töhfələr vermiş, digər dinlərə və mədəniyyətlərə açıq olan islam dininə qarşı təxribat adlandıraraq onları qətiyyətlə pisləmişdir.

YUNESKO bir sıra layihələr (“İpək yolu”, “Ərəbistan Planı”, “Ərəb-Avropa dialoqu” və s.) vasitəsilə İslam ölkələrinin hökumət və qeyri-hökumət fondları və təşkilatlarının dəstəyi ilə islam dininin, tarixinin və mədəniyyətinin qeyri-islam ölkələrində tədrisini təşkil edir, bununla da islam sivilizasiyasının humanist mahiyyəti haqqında biliklərin yayılmasına şərait yaradır. YUNESKO eyni zamanda müsəlman ölkələrindəki xüsusi kafedralar şəbəkəsi vasitəsi ilə xristian dini və mədəniyyəti haqqında biliklərin yayılmasını təşviq edir, bununla da bu iki din arasında canlı dialoqun inkişaf etdirilməsini stimullaşdırır.

YUNESKO dinlərarası dialoqu bütün dünyada sosial bütövləşmənin və stabilliyin əsas vasitəsi kimi nəzərdən keçirir. Bundan başqa dini icmalar arasında dialoqun və qarşılıqlı anlaşmanın dəstəklənməsi islam dünyasının demokratikləşməsi, sabit inkişafı üçün də zəruridir. Bunu son illərdə Yaxın Şərqdə baş verən hadisələr də əyani sübut edir. Məlum olduğu kimi, islam dəyərlərinin müasir idarəetmə metodları, insan hüquq və azadlıqları ilə uyğunlaşdırılan ən yaxşı model axtarırları islam dünyasının daxilində bu gün də da-

vam etməkdədir. Əlbəttə, heç bir cəmiyyət, o cümlədən islam ölkələri dəyişikliklərdən kənar qala bilməzlər, gec-tez dünyada gedən demokratikləşmə prosesinə qatılacaqlar. Lakin eyni zamanda islam dünyasının öz ənənəvi mənəvi dəyərləri ilə də fəxr etmək və onları himayə etmək istəyi də qəbul edilməlidir. İslami dəyərlər dünyanın mənəvi sərvətlər xəzinəsinə böyük töhfələr vermiş və verməkdədir. Ona görə də dinlər arasında dialoq konfliktlərlə dolu qloballaşan dövrümüzün imperativi olmalıdır. O, müxtəlif dinlərə mənsub insanlar arasında yadlaşmanı, anlaşılmazlığı, düşmənçiliyi aradan qaldırmağın mühüm vasitəsidir.

YUNESKO-nun müxtəlif tədbirlərində qəbul edilmiş dini və mədəni dialoq problemlərə dair tövsiyələrində təhsil və pedaqoji layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək verilməsi zəruriliyi qeyd olunmuşdur. Bu dini dialoq vərdişlərin aşılınması, gənclərdə digər dini dəyərlərə hörmətin tərbiyə edilməsinin zəruriliyinin dərk edilməsi ilə əlaqədardır. Dini amil və dinlərarası dialoq müasir humanitar fikrin tərkib hissəsinə çevrilməlidir, çünki onlar mübadilə edilməli və gələcək nəsillərə ötürülməli olan ümumi etik dəyərləri özündə birləşdirir. Bunun üçün dini və mədəni fərqlər ayırıcı amillər kimi deyil, birləşdirici və qarşılıqlı zənginləşdirici amillər kimi qəbul edilməlidir.

YUNESKO-nun sivilizasiyalar, mədəniyyətlər və dinlər arasında dialoqun və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirdiyi siyasi strategiya bu gün dünya dövlətlərinin daha geniş dəstəyini qazanmaqdadır. Azərbaycan Respublikası dialoq siyasətinin tərəfdarı kimi YUNESKO-

nun həyata keçirdiyi bütün proqram və layihələrin fəal dəstəkçisi və iştirakçısı olmaqla bərabər, təşkilatın dünyada mədəni müxtəlifliyi qorumaq və dialoqu inkişaf etdirmək yolu ilə sülh mədəniyyətinin daha da möhkəmlənməsi mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətində fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün konkret təkliflərlə çıxış etmişdir.

NƏTİCƏ

Bu gün bəşəriyyət qarşısında sülh mədəniyyəti, tolerantlıq, mədəni müxtəliflik ideyalarına əsaslanan yeni, daha humanist dünya inkişaf modelinin təşəkkül tapması vəzifəsi durur. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi BMT, YUNESKO və digər beynəlxalq təşkilatların bütün dünya dövlətlərinin mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqa dəvət etməsindən, vətəndaş cəmiyyətinin, KİV, elm, mədəniyyət, din xadimlərinin bu prosesdə yaxından iştirak etməsi üçün söylər göstərməsindən çox asılıdır.

Dünya birliyinin intellektual, mənəvi-etik forumu adlandırılan YUNESKO-nun əsas vəzifəsi gələcək çoxqütblü dünyanın yeni formasını yaratmaqdır. Onun fəaliyyətinin əsas qayəsini – xalqların yaxınlaşmasına, onların qarşılıqlı anlaşmasına nail olmaq üçün beynəlxalq humanitar körpülər qurmaq mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyəti genişləndirmək təşkil edir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsinin ən əsas vasitəsi əsrlər boyu xalqları birləşdirən mədəniyyətdir.

Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun uğuru, dialoqun əməkdaşlıq səviyyəsinə çatması eyni zamanda YUNESKO-nun bu sahədə öz fəaliyyətini nə dərəcədə səmərəli təşkil etməsindən də çox asılıdır. Hələlik isə təşkilatın fəaliyyət üsulu və metodları onun qarşıya qoyduğu məq-

sədlərə adekvat cavab vermir. BMT-də olduğu kimi, onun bölmələrində, o cümlədən YUNESKO-da köklü şəkildə kadr və struktur islahatların aparılması zamanın tələbidir.

Ən mühüm məsələlərdən biri də təşkilatın maliyyələşməsinin optimallaşdırılması, xərclərinə nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsidir. Təəssüf ki, təşkilatın büdcəsinin əksər hissəsi proqramların həyata keçirilməsinə deyil, mənzil – qərargahının, onun personalının saxlanılmasına xərclənir [43].

YUNESKO-nun BMT sistemində fəaliyyətindəki bəzi qüsuralara baxmayaraq, o, qlobal mədəniyyət siyasəti sahəsində kollektiv qərarlar qəbul etmək və həyata keçirmək mandatına malik yeganə hökumətlərarası təşkilatdır.

Dünya mədəniyyətinin inkişafı ilə bağlı ortaya çıxan çağırışlara adekvat cavab vermək üçün YUNESKO öz fəaliyyətini daim təkmilləşdirməlidir, müxtəlif güc mərkəzlərinin, iri dövlətlərin təşkilatı öz siyasi-milli məqsədlərinə tabe etməmək cəhdlərinə daha ciddi müqavimət göstərməlidir. Yalnız bu halda o, mədəni müxtəlifliyin qorunması və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi sahəsində öz siyasi strategiyasını uğurla həyata keçirməyə ümid edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. Bakı, 2009.
2. Aslanova R. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. Bakı, 2007.
3. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı, 2004.
4. Avropada mədəniyyət siyasəti və təmayülləri. Kompendiumu. Bakı, 2001.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Əsas Qanun. Bakı, 2009.
6. Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti. Bakı, 2004.
7. Beynəlxalq mədəni əlaqələr. Bakı, 2008-2009, I və II cildlər.
8. Əliyev Ə. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı, 2007.
9. BMT BM 57-ci sessiyası. A/57/249 sayılı qətnamə. 20 dekabr 2002-ci il.
10. Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında tövsiyə // “YUNESKO-un beynəlxalq normativ aktları”, s.342-346.
11. İrq və irqi xurafat haqqında Bəyannamə (27 noyabr 1978-ci il). YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları, s. 225-231.

12. Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair // “YUNESKO-nun Konvensiyası”. Paris, 2005-ci il.

13. Mədəni müxtəliflik haqqında YUNESKO-nun Ümumdünya Bəyannaməsinin həyata keçirilməsinə dair Fəaliyyət Planı.

14. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.

15. Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsi // “YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları”. B., 1998.

16. YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları. Bakı, 1998.

17. YUNESKO-nun beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri Bəyannaməsi: 4 noyabr 1966-cı il. YUNESKO-nun Beynəlxalq normativ aktları, s.408-410.

İngilis dilində

18. M.Beyke. The International (Law) Dimension of Culture and Cultural Rights: Relevance for and Application in the “New” South Africa” South African Year Book of International Law, No 20, 1995.

19. Culture and Development: from Acknowledgement to Evaluation. Paris. UNESCO-doc. UNESCO-Press. April, 2004.

20. M.Dixon. Textbook on International Law. 2^{en} ed. London, Blackstone Press, 1993, p. 279.

21. Meeting of the UNESCO Experts on the Strengthening of UNESCO’s Role in Promoting Cultural Diversity in the Context of Globalization UNESCO Publishing. 21-22 September 2000.

22. Mexico City Declaration on Cultural Policies. 1982.

23. The Yearbook of the International Organizations. 2009-2010.

24. UNESCO World Heritage Center report – World Heritage in Danger list. (internet version). www.unesco.org.

Rus dilində

25. Венская декларация и программа действий А/CONF 157/23, Генеральная Ассамблея ООН, 12 июня. 1993 г.

26. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. Париж, 2001.

27. Декларация Мехико по политике в области культуры, принятая на Всемирной конференции по политике в области культуры, 6 августа 1982г. ЮНЕСКО, 1982.

28. Доклад Генерального директора ЮНЕСКО о выполнении Программы и бюджета ЮНЕСКО на 2000-2001 г. 21 мая 2001.

29. Доклад целевой группы о роли ЮНЕСКО в XXI веке от 19 мая 2000. 25. Доклад 159 Ех/39.

30. Информационный бюллетень ЮНЕСКО. 31 мая – августа 2006.

31. Итоговый документ заседания Комитета всемирного наследия ЮНЕСКО. Париж, ноябрь, 1994.

32. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО, Касающиеся охраны культурного наследия, ЮНЕСКО, 1985.

33. Культурные права и проблемы связанные с их признанием. Сборник очерков, посвященный празднованию 50-ой годовщины принятия Всеобщей декларации прав человека. Издательство ЮНЕСКО, 1997. Издательский дом Магистр, ЮНЕСКО, 2003.

34. Материалы Всемирной Конференции по политике в области культуры (Г.Мехико, 1982 г.) Декларация Мехико по политике в области культуры // Культуры: диалог народов мира. ЮНЕСКО, 1987. №3.

35. Материалы Конференции по культурной политике в условиях развития (30 марта – 2 апреля 1998 г. Стокгольм), Издательство ЮНЕСКО, 1998.

36. Материалы Международного Конгресса ЮНЕСКО по Всемирному наследию. Ноябрь 2002 г., Венеция, Итоговый документ. ЮНЕСКО пресс. Париж, ноябрь, 2002.

37. Материалы Всемирного саммита по устойчивому развитию. Йоханнесбург, Август 2002. ЮНЕСКО пресс, 2002.

38. Международные правовые документы по вопросам культуры. СПб., 1996.

39. Межуев В.М. Глобальное и локальное в современном мире. // Взаимоотношения культур в условиях глобализации. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева. М., 2010.

40. Наше творческое разнообразие – доклад Всемирной Комиссии по культуре и развитию. ЮНЕСКО, 1995, с. 282-284.

41. Обобщающий доклад об анализе культурных прав. Совет по культурному сотрудничеству. (СКС), 63-о сессия. Дос. СДСС (85) 11 rev., Strasburq, 30 Yanvar, 1995.

42. План действий по политике в области культуры в интересах развития, принятый Межправительственной конференцией по политике в области культуры в интересах развития, Стокгольм, 2 апреля 1998, CLT-98 /CONF. 210/4. Rev. 2, UNESCO, Paris.

43. Программа и бюджет ЮНЕСКО на 2012-2013 гг. Раздел культуры ЮНЕСКО пресс, 2012.

44. Программа кафедры ЮНЕСКО (UNITWIN–UNESCO chairs Programme). Программа ассоциированные школы

ЮНЕСКО (ASP-net). Апрель 2007. Официальный Интернет сайт ЮНЕСКО. www.unesco.org

45. Резолюция №13. 30-ой сессии Генконфедерации ЮНЕСКО. Париж, ноябрь 1999.

46. Россия в диалоге культур М.Наука. 2010.

47. Шедевры нематериального культурного наследия. Официальный Интернет-сайт. ЮНЕСКО, май, 2007. www.unesco.org

48. ru.wikipedia.org

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	5
I FƏSİL. YUNESKO-nun beynəlxalq mədəni hüquq sisteminin inkişafı sahəsində fəaliyyəti	9
II FƏSİL. YUNESKO-nun mədəni müxtəlifliyin qorunması, milli mədəniyyətlərə dəstək siyasəti	34
III FƏSİL. Mədəniyyətlərin qarşıdurmasından onların dialoquna və əməkdaşlığına doğru YUNESKO-nun rolu	49
NƏTİCƏ	71
ƏDƏBİYYAT	73

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

**MƏDƏNİYYƏTLƏRİN
QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNDƏ
YUNESKO-nun ROLU**

Nəşriyyat redaktoru: Səbuhi Qəhrəmanov

Formatı 60x84 $\frac{1}{16}$. Həcmi 5 ç.v.
Tirajı 300. Sifariş № 25
Qiyməti müqavilə əsasında.